KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVI. ÉVF. 1924. OKTÓBER—DECEMBER 4. FÜZET.

JÉZUS HITE.

Mutatvány szerzőnek *Unitárius Erkölcstan* című és 1925. év folyamán megjelenő könyvéből.

Jézus hite a zsidók hitéből fejlődött ki.

A zsidó hit nemzeti hit volt, melyben Isten mindenható, de egyszersmind bosszúálló hatalom, kinek akarata az embernek elkerülhetetlen végzete. Az embernek vele kapcsolatban a meggondolás nélküli vak engedelmesség legfőbb kötelessége. Ezt az engedelmességet Mózes törvényei szabályozták, amelyek mind isteni kijelentés erejével birtak. Az ember Izráelben végzetének bábjátéka volt, kinek engedetlenségét az Úr még késő ivadékaiban is megbüntette. Igazságos, de kegyetlen Úr volt Izrael Ura, ki összetörte és porig alázta az ellenszegülőket; — viszont a bennebízókat kiváltságos népnek tekintette. A kiváltságosságnak e hite adta az izraelitáknak szívós, vallásos önérzetét, mely kétezer év óta dacol a világgal.

Ennek a zsidó hitnek végső ideálja a nemzeti kiváltság, tehát bizonyos fokig politikai ábránd, mi annál erősebben élt bennük, minél irgalmatlanabbul üldözték őket. Minden gyötrelmük közben hitték, hogy a szenvedések után elkövetkezik majd Istennek országa, melyben ők — a választott nép — ellenségeikkel szemben felmagasztaltatnak. E vallásos meggyőződésükkel szorosan összefüggött az a messiási reménységük, hogy eljön az embernek fia, ki diadalmassá teszi Istennek választott népét.

Jézus leginkább azzal vonta magára kortársainak figyelmét, hogy a várva-várt Messiás szerepét vállalta magára. Abban is korának felfogását követte, hogy Isten országának eljövetelét tanította. Külső keretei szerint Jézus szerepe nagyon jól beleillett korának érzelem- és gondolatvilágába.

Az első összeütközés a rómaiakkal abból származott, hogy ő Istennek az országát nem a túlvilágon, hanem már ezen a földön meg akarta valósítani. A rómaiak ezért azt hitték, hogy közönséges politikai forradalmár, ki a római uralom megdönté-

sén fárad. Jogi szempontból ez volt ellene a legsúlyosabb vád. A zsidók ezt a tanítást örömmel vették volna, hiszen a várva-várt politikai függetlenségnek bekövetkezését remélhették tőle. Nagy volt azonban megbotránkozásuk, amikor megtudták, hogy Jézusnak nincsenek politikai aspirációi. Ő nem karddal s nem csatákon akarta követőit diadalra juttatni. Ő az embernek viszonyát Istennel szemben akarta másképen megjelölni. Nem fegyverrel s nem külső ellenségen akart ő diadalmaskodni, hanem kinek-kinek lelkében akarta érvényre juttatni Istennek országát. A zsidók ebben a szándékban árulást láttak hagyományos nemzeti törekvéseikkel szemben s hamis prófétának mondották, ki azáltal, hogy kiforgatta a törvény igaz értelmét, Istennek még nagyobb haragját vonta az amúgy is szörnyű módon sújtott népre.

De Jézusnak vallásos hite nem volt filozófiai rendszer sem, amely Isten centrális fogalmának segítségével akarta volna a világegyetem létezését s célját megmagyarázni, egy középponti fogalomból vezetvén le s aköré csoportosítván minden problémát, mi vele összefügg. Ilyen elméleti célzatosságot hiába keresünk benne, mert ott nincsen semmi efféle. Jézus teljesen gyakorlati jelentőségű dolgot akart hitében megoldani: az ember életét akarta erkölcsi értelemben szabályozni. Ennélfogva minden gondja az ember üdvössége volt. Aztán ő nem az emberiséggel mint tömeggel, hanem csak az egyes emberrel foglalkozott; nem a tömegből akart kiváltságos nemzetet csinálni, hanem *az egyénből akart személyiséget nevelni, ki minden körülmények között ura tudjon lenni önmagának.* Ebben a törekvésében rejlik világtörténeti jelentősége.

A személyiség mint ideál Jézusnak legsajátosabb alkotása. Mi a személyiség? Világért sem puszta eszménykép, amely felé csak törekednünk lehet, hanem olyan cél, amit tényleg meg is valósíthatunk. Jézus azt akarta, hogy életünket és világunkat olyanná formáljuk át, amely formában nemcsak az embernek Istenhez hasonló jobb része domborodik ki, hanem amely formában benne van az ember létezésének célja s értelme is. Igy vált Jézus gondolatvilágának központi fogalmává a nevelendő ember, kiben magának Istennek kell visszatükröződnie.

Ime, Jézus keresztény hitének lényege.

A speculativ bölcselet hamar észreveheti, hogy egy rendszeres életbölcselethez ennek a keresztény alapgondolatnak

sokkal szélesebb s részleteiben sokkal világosabb kifejtése szükséges. Ám, Jézus ilyen rendszerré sohasem akarta kiépíteni gondolatait, mert ő nem bölcselő (filozófus), hanem nevelő (pedagógus) akart lenni.

Az kétségtelen, hogy a személyiségeket nevelő keresztény hitnek Jézus halála után át kellett alakulnia s egyfelől a héber ellenhatás, másfelől a görög filozófia hatása következtében teljes rendszeres életbölcseletté kellett kiegészülnie. Jézus személyes hatása s a környezet fogékony jóindulata az első keresztények részére bízvást nélkülözhetővé tehette az egyes tanítások elméleti megokolását; azonban később a személyi varázs hiányozván, tárgyi és összefüggő okfejtéseknek kellett pótolniok azt. Igy vált a kezdetben teljesen gyakorlati vonatkozású keresztény hit később hitrendszerré vagyis tudománnyá s veszítette el értelmi elemek kedvéért őseredeti természetes gyakorlatias közvetlenségét.

E tekintetben Pál apostol tette a döntő kezdeményezést. A keresztény felekezetek közül egyedül az unitárius kereszténység az, amely hitének fontosabb részéül nem az elméleti rendszeres megokolást, hanem a jézusi gyakorlatiasságot vallja. Ezért van az, hogy amig a többi keresztény felekezeteknél mindmai napig az elméleti részen, a dogma theologián, van a hangsúly, addig az unitáriusok inkább az etikának művelésével foglalkoztak.

Dr. Borbély István.

HIT ÉS TUDÁS.

Hit és tudás! Hálás téma. Szinte önként adódik, hogy szembeállítsuk a tudás ridegségét a szív melegségével s a végén levonjuk a konzekvenciát, mely az előbbivel szemben ez utóbbi szükségességét hangsúlyozza s a hit elsőbbségét emeli ki. Az ilyesfajta rhetorikai gyakorlatok sohasem hatottak meg. Azt az ellentétet, mely a ridegség és a melegség fogalmában benne van, a tudás és hit fogalmában sohasem tudtam felfedezni s a kérdés ílyen beállítását igazán „rideg"-nek tartom. Lehet, hogy van ellentét a kettő között, de ezt nem az érzelmi momentumok fogják eldönteni, hanem a két fogalom logikai, illetve ismerettani jelentése. Egy rendszeres és jól megalapozott értekezésnek tehát e kérdés megoldásánál úgy kellene eljárni, hogy feleljen meg lehetőleg pontosan arra, hogy mi a megismerés s azután arra, hogy mi a hit s az adott feleletekből könnyen meg lehetne állapítani a kettő egymáshoz való viszonyát. Ez az eljárás azonban amilyen alapos, ép olyan nehéz. Azért mellőzve a tudományos apparátust, ez alkalommal inkább néhány megjegyzésre szorítkozunk.

Kant Immánuel a Tiszta Ész Kritikájának II. kiadásához írt előszavában ezt mondja: „Le kellett rontanom a tudást, hogy a hit számára helyet szerezzek". Mit kell értenünk ezen? Tudnunk kell, hogy a Kant előtti filozófia anélkül, hogy az emberi megismerés határait és lehetőségeit megvizsgálta volna, azt gondolta, hogy az ész segítségével mindent, még Istent is, meg lehet ismerni. Azt az irányzatot, mely rendületlenül hitt az ész mindenhatóságában, racionalizmusnak nevezik. A XVIII. század racionalizmusa a reformáció egy késői újjászületése az eszmék világa történetében. Tagadhatatlan azonban, hogy túllőtt a célon, amikor a vallást, illetve a hitet a filozófiával akarta pótolni. Amilyen nagy gondolatokat vetett fel a tudomány terén (pl. egy Leibniznél), annyira kevéssé volt termékeny a vallásos hit fejlesztése és megerősítése tekintetében.

Kant előbb említett mondását ezek után a következőképen kell értenünk: Neki meg kellett szüntetnie azt a tudást, mely az ész mindenhatóságába vetett hite alapján Istent is a megismerés s így a tudás körébe tartozónak állította. Megszüntette tehát azt a tudást, mely minden előzetes vizsgálódás nélkül és

minden alap nélkül ki akart terjeszkedni olyan területre, mely túlesik a tudás határán. A tudásnak, ennek a "tudásnak" a megszüntetése azonban nem járt semmi kárral az emberi szellemre, hanem azzal a pozitív haszonnal, hogy helyet szerzett a hit számára. Az a hit azonban, amelynek Kant helyet csinált, nem olyan, amely szabadon szállhat a fantázia szárnyain s elhisz mindent, ami neki jól esik, amit akár az egyéni korlátoltság sugalmaz, akár a gyakorlati pragmatizmus hasznosnak talál, hanem olyan, amelyet ő az emberi megismerés alapos és beható kritikája után, az emberi szellem alkatából szükségképen folyónak, a szellem életére nézve elengedhetetlennek és a szellemiség méltóságához egyedül illőnek tart. Íme, már ebből a klasszikus nyilatkozatból megláthatjuk, hogy a tudás és a hit között igenis van különbség. Ez a különbség azonban nem ellentét. Azt is megláthatjuk, hogy ez miben áll. A megismerés, illetve a hit *tárgyában*; mert vannak dolgok, amiket ismerő tevékenységünkkel közvetve vagy közvetlenül megismerhetünk s amit így megismerhetünk arról van tudásunk. Ellenben vannak olyan dolgok, amelyeket meg nem ismerhetünk, amiről tudásunk nem lehet, ilyen Isten vagy pl. a lélek halhatatlansága. Istenben hiszünk, tehát Isten csakis a hit tárgya lehet.

Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy mikor a hitről beszélünk, kizárólag a *vallásos* hitet értjük, melynek tárgya: Isten. Minden egyéb, ami idővel a vallásos hit keretében helyet foglalt, ennek a centrális jelentőségű ténynek, az Istenben való hitnek csak korollariuma, ennek olykor logikus következménye, majd az emberi gyarlóság szülötte.

Itt tehát a vallásos hitről lesz szó. Van másféle hit is? A megismerés terén is szoktunk beszélni hitről, midőn pl. valamire következtetünk, de biztosan nem tudhatjuk, azt mondjuk, úgy hisszük, hogy ez a dolog így meg úgy áll. Ebben az értelemben a hit a bizonytalanság s a részleges nemtudás eredménye. Van azonban a tudás terén olyan hit is, mely az előbb említett, köznapi értelemben vett hitnek magasan fölötte áll. Ez az, mikor bizonyos tényeket végső alapjukra mai tudásunk keretén belül visszavezetni nem tudunk s olyan elvekre vezetjük vissza, amelyekről ha biztos tudomásunk nincsen is, de a jelzett tünemény megmagyarázásához az adott körülmények között elégséges alapot (raciót) mutatnak. Ilyenek az úgynevezett föltevések. Szerepük mérhetetlen fontosságú a tudományos megismerés terén, mert nem az egyéni önkény szülöttei, hanem a tények logikumának a jövőbe projiciált, magyarázó elvei.

Köznapi értelemben a hit általában egyéni vélekedést jelent, melynek sokszor a tudatlanság, máskor az elfogultság, majd az egyesek fejlettségi foka szerint sokféle megnyilvánulása lehet. A lelki életnek mindezen megnyilvánulásai, bármily érdekesek is lehetnek a megfelelő helyen, ez alkalommal bennünket nem érdekelnek.

Lehetnek már most sokan, akik az előbbi okoskodáson megütköznek, mert hiszen legtöbben már a kátéból úgy tanultuk, hogy a vallás Istennek megismerése és tisztelése. Ez a definició vagy a racionalizmus utórezgése, vagy a megismerés fogalmának nem elég szabatos használata folytán keletkezett. Mert az, hogy Isten nem tartozik a megismerés tárgyai közé, nem puszta szőrszálhasogatás. Megismerni vagy tudni — a tudás tulajdonképen a megismerés eredménye — lehet a dolgokat részint a jelentkező érzéki adatok alapján. Ilyen ismeretünk lehet az úgynevezett reális vagy kézzelfogható dolgokról. De megismerhetjük azokat a dolgokat is, melyek nem kézzelfoghatók: a gondolatot, a mathematikai igazságot, a logika elveit, sőt megismerhetünk olyan fogalmakat, melyek a tapasztalás határát túlhaladják s az elgondolás lehetőségét szinte kizárják, mint pl. a végtelent, a végtelen nagyot és kicsit, melyeket a mathematikában ugyancsak felhasználnak. Mindezeket az emberi értelem a maga módja szerint földolgozza s logikai értékét és jelentését megállapítja. Olyan megismerés azonban, mely nekünk Isten létezését garantálná, nincs. Az emberi elme — dicséretére legyen mondva — megpróbálkozott többször azzal a megoldhatatlan föladattal, hogy Istent a megismerés és tudás tárgyává tegye. Ezt a célt szolgálták az úgynevezett istenléti bizonylatok, melyek a logikai okoskodás útján igyekeztek Isten létére következtetni. Ezeknek az argumentumoknak már sokszorosan kimutatott hibáit nem soroljuk elé. Isten megismeréséhez ezen az úton nem jutottak el, a felhozott érvek senkit meg nem győzhetnek Isten létezéséről.

Az újabb vallástudományi irodalomban ismét gyakran találkozunk az „isten megismerésére“ (Gotteserkenntniss) vonatkozó kutatásokkal, a vallásos élmény boncolásával s általában a megismerés és hit egymáshoz való viszonyának megállapítását célozó fejtegetésekkel. Mindezekben a munkákban nagyon kiérezhető, szinte középponti jelentőségű a vallás realitásának kérdése. Mit kell értenünk ezalatt? Körülbelül azt, hogy a hit tárgyának reálisnak kell lennie, mert máskülönben az egész csupán subjektiv megélés s mint ilyen nem tarthat számot arra a világmagyarázó erőre, amelyet a theologusok s általában az emberiség történeti élete a vallásnak tulajdonít. Nagyon érthető ez a forró óhajtás, mely a subjektiv megélés transcendes jelentőségét felismeri. Olyan ismeretforrás azonban, mely isten megismerését, meglátását nyujtsa, nincsen. Sem az érzés, sem a szív, sem az intuició, sem a lényegszemlélet, szóval a mystikus meglátásnak semmiféle faja sem a középkorban, sem a mai modern formáiban nem visz és nem vitt senkit előbbre ezen a téren. A vallás lélek- és ismerettanának legújabb irodalma csak arról győznek meg, hogy a probléma ez irányban való kutatása nem egyéb, mint a mystikának a modern tudományba új terminologiával való átültetése. A megismerés logikai struk-

turája mindenütt azonos, ami azt teszi, hogy semmi más tehetséggel vagy eszközzel nem rendelkezünk isten megismerésére, mint amelyek segítségével a tapasztalati világot is megismerhetjük. „Nekünk ismeretünk csak az adottról lehet; tartalmát pedig csak lelkünk formáival tudjuk felfogni. A vallásos érzés természetes alkatrésze az emberi elmének, *de tudást sohasem fog nyujtani.*[1]

Kétségtelen, hogy a megismerés keretei között is kell foglalkoznunk istennel. A logikai síkban azonban isten — egy fogalom, jelentés, melynek értelmét megállapíthatjuk, elemezhetjük, legfinomabb alkotórészeire bonthatjuk. Ez a munka nem fölösleges, sőt szükséges már azért is, mert magát a hitet is, ha nem is a maga teljességében, de legalább egyes részleteiben közelebb hozza az értelmi síkhoz s így az isten fogalmának ez a logikai, illetve jelentéstani elemzése feltétlenül kivánatos nem a hit, hanem az értelmi megismerés megfelelő területeinek tisztázása érdekében is. Istennek elvont fogalmához, akár megnevezte az illető a maga nevén, akár nem, minden igazi philosophus és philosopháló egyéniség eljutott. Legklasszikusabb formája gyanánt talán Spinoza csodálatos konstrukcióját említhetjük. Avagy gondoljunk a német idealismus absolut szellemére vagy egy kevésbé sikerült formájára Spencernél vagy legközelebb nálunk Böhm Károlynak kizárólag postumos kötetében előforduló, a Vedák és Upanishadoktól sugalmazott s valamennyire Schellingre is emlékeztető „Nagy Én"-jére. Vagy kérdem, hogy a philosophiában is mind ott, ahol pl. az örök törvényszerűségről vagy más nagy az egész világot átfogó gondolatokról beszélünk — ha sokszor nem is tudatosan — nem az örökkévaló istennek egyik-másik vonását racionalizáljuk? Ez eszébe juthatott bizonyára mindenkinek, aki valamely philosophiai problémába elmélyedt.

Ez azonban mind — mégsem isten. Az igazi philosophus ritkán és csak különösen megfontolva írja le isten nevét. Nem azért, mert istentagadó, hanem, mert a szó legmélyebb értelmében átérzi a tudományos téren kétszeresen jelentős intelem fontosságát: az isten nevét hiába fel ne vedd. Az a tudomány, mely istennel bizonyít, már nem tudomány. Vét a vallás ellen, mikor tudásnak nyilvánítja, ami nem az és vét a tudomány ellen, mikor reáoktrojál olyan fogalmat, amely nem oda tartozik. Isten iránti tiszteletünk csak fokozódik akkor, ha látjuk, hogy az igazán nagy gondolkodók, akik nem játszanak a szavakkal, milyen ösztönszerű biztonsággal megérzik, hogy isten nevét hogyan és milyen alkalommal említsék, hogy se ezt, se a tudományt ne diskreditálják.

Mindebből csak azt láthatjuk meg, hogy Kantnak mindjárt fejtegetéseim elején említett s e kérdésben egyedül helyes

[1] V. ö. Böhm Károly: Mystika az értékelméletben, 92 l.

álláspontjától nap-nap után történnek eltérések. S a hit és tudás határainak ezen folytonos összezavarása nem a tudománynak árt, amint az ember hínné, hanem a hitnek. A tudománynak megvan a maga lassu, de biztos haladása, az emberi értelemnek megvan a maga ruganyossága és életereje, mely biztosítja továbbra a tényeknek és a tényekben rejlő logikai mozzanatoknak a felderítését. Az emberi tudás napról-napra halad; a csak meglátott, de meg nem fejtett kérdések és problémák száma oly nagy, hogy a tudás fejlődéseknek — bizonyos határokon belül — végtelen nagy jövőt jósolhatunk. A sok siránkozás, melyet némelyek a rosszul értelmezett vallásosság érdekében az u. n. intellektuálizmus vagy racionálizmus vagy más izmusok ellen időnként elzokognak, semmit sem árthat az értelem nyugodt, megfontolt logikai munkájának, de annál többet a vallásnak, mely az ilyen megnyilatkozásokban úgy tünik fel, mintha a tudás haladásától félve, csak annak meggátlása és megakadályozása árán tudná további fennállását biztosítani. Böhm Károlyt idézem: „az antiintellektuálizmus erőlködését csak mosolyogni lehet. Mert mint tudományos álláspont okvetlenül értelmi fejtegetésekkel igazolandó, ha pedig megindokolják, akkor az értelem nevében hirdetnek harcot az értelem ellen, vagyis az ág végén ülő jámbor öreg módjára, maguk alatt fűrészelik a fát.“ [2]

Bizony ez az irányzat nem tesz semmi szolgálatot a vallásos hit terjedésének. Az értelmi haladástól való félelem ugyanis teljesen indokolatlan, mert nem lehetséges a tudásnak olyan magas foka, mely az igazi és helyesen értelmezett vallásos hitet a maga jogaiban egy percig is megingathatná avagy csak befolyásolhatná is. Eltekintve attól, hogy még a látszólag legpozitivebb és igazán a tapasztalat tényeire támaszkodó tudományok is, amilyenek pl. a biologia vagy a kémia, tisztán metaphysikai föltevések alapján képesek a végső kérdéseket provizorikusan megoldani, ha ugyan egyáltalában erre is képesek, — de föltéve, hogy sikerülne valaha pozitiv és a tapasztalat által is kimutatható megfejtéseket adni az összes kérdésekre — mindez a hitet nem érintheti. Maga a körülmény, mely szerint a végső tények földerítetlenek, már sokakat vezetett épen az ekszakt tudósok közül a hithez. Ez a hit, mely a tények logikájának illetve logikátlanságának a belátásából ered s a végén valamelyes, a tudomány kifejezéseivel körülirt istenfogalomhoz vezet, a megnyugvást kereső, kutató emberi léleknek kétségtelenül egyik legtiszteletreméltóbb megnyilatkozása már csak azért is, mert az illető életének és kutatásainak nagy tapasztalatai útján jutott el hozzá. Ez azonban egy sajátos, egyéni megnyilvánulása azon keveseknek, akiknek sikerülhet *ily úton* eljutni a vallásos hit álláspontjához. A hit azonban,

[2] V. ö. A megértés stb. címü akadémiai székfoglaló 5 l.

amelyről itt meg akarunk emlékezni — s most már reá is térünk — nem kizárólag azonos az előbb említettel s hogy megérthessük, szükség van a tüzetes megvilágításra.

I.

A vallásos hit az emberi lélek azon tevékenysége, vagy ha úgy tetszik, aktusa, mely istenre irányul, nem mint gondolatra vagy fogalomra, hanem mint élő valóságra. A megismerés és tudás sokat adhat, de az örökkévaló, élő Isten közelségének, létezésének megértését sohasem adhatja. S épen ezért van hit ; s épen ez az, ami a hitnek nevezett lelki tevékenységet vagy jobban mondva lelki habitust az emberi szellem minden más tevékenységétől alapjában és lényegében elkülöníti. S ebben a tekintetben mí is csatlakozunk a gondolkozók ama csoportjához, mely a hitben a lélek semmi más tevékenységével nem azonositható és föl nem cserélhető, tehát sajátos jellegű — sui generis — dolgot lát. A hit tehát sem nem megismerő tevékenység, sem nem érzés, sem nem akarás, sem ezeknek valamely vegyülete, hanem a szellem egy olyan vonatkoztató aktusa, amelynek párját találni nem lehet. Az u. n. tehetségi lélektan a hit számára is igyekezett megtalálni egy külön hitbeli ismerőképességet s ezt majd ösztönnek (Jacobi), majd érzésnek látta és látja, melyből, mint különleges ismerési forrásból származik a csodás megismerés a hívők számára. Ilyen különleges ismerőképességgel — sajnos — nem rendelkezünk. De nem is sajnos, mert abban a pillanatban, amikor a hit a megismerés egy fajává lenne, megszünne hit lenni s elvesztené azt a sublimis jelentését és jelentőségét, mely nemcsak az ember lelki életében, hanem különös és sajátos — mondjuk — logikai jelentésénél fogva is megilleti. A lélek megnyílvánulása a hitben elsősorban a hit tárgyánál fogva nyeri sajátosságát s az csak természetes, hogy ama sajátos vonatkozás, mely istenre irányul, a hit élményeinek subjektiv megnyílvánulásában a léleknek olyan különleges életjelenségét hozza létre, mely semmi máshoz nem hasonlitható. Egy újabb vallásbölcselet[1] igen helyesen emeli ki a hitnek ezen „Unvergleichbarkeits" karakterét. Szeretik ugyan a vallásos hit okozta lelki emelkedettséget az aesthetikai érzés megnyílvánulásokhoz hasonlítani. Ez a hasonloság azonban csak egy pár formai mozzanatra szoritkozik, de lényegében véve nincs meg. Ha a hitet úgy fogjuk fel, — másként nem is lehet— mint az emberi lélek istenhez való vonzódását, az őhozzá való rendületlen ragaszkodást, akkor ezzel megjelöltük leglényegesebb vonását. A hit által valósággá lesz, ami a megismerés és tudás terén csak eszme. csak fogalom, hogy a chorus mysztikus szavait használjuk: Das Unzulängliche hier wird 's Ereignis, Das Unbeschreibliche hier ist es gethan.

[1] H. Scholz: Religionsphilosophie. Berlin, 1922.

Ezt a *tiszta* hitet semmi tudás nem zavarhatja meg soha, mert a keze nem ér el odáig. S ha ráteszi a kezét, abban a pillanatban caput mortuum lesz, melyből elszáll az élet. Ez a tiszta, salakmentes hit suverén a maga birodalmában, nem érintheti semmí mesterkedés, mely az emberi értelem nekirugaszkodásaival akarja sublimis tisztaságát elhomályosítani. A tudás haladása és fejlődése csak erősítheti és tisztíthatja, de nem árthat neki. Az emberi mesterkedés, mely a hit palástjába önkényesen, az értelemmel ellenkező dolgokat takargatott bele csak elhomályosítja ennek tiszta jelentését s méltán érezheti a tudomány haladásának veszélyét s előbb-utóbb kénytelen lesz meghátrálni poziciójából. Mindez azonban a valódi, az örökkévaló Istenbe vetett hitet nem érintheti. Ezt lehet megtagadni, de megdönteni sohasem.

Természetes, hogy ennek a tiszta hitnek is megvannak a maga korollariumai, melyek az emberi életnek hozzájuk való igazodását megkövetelik. Ezek a korollariumok azonban sohasem lehetnek olyanok, melyek lehetetlenségeket, a természeti és szellemi élet törvényeivel ellenkező dolgokat tartalmaznak, hanem olyanok, amelyek az ember életfolytatására sok tekintetben, pl. erkölcsi tekintetben is elhatározók kell, hogy legyenek.

És itt mindjárt ki kell emelnünk a hitnek egy olyan tulajdonságát, mely jellemétől elidegeníthetetlen s ez a hit *feltétlen* volta. Ha valaki azért hisz istenben, ha azért van szüksége reá, hogy őt földi életében megsegítse, jóléthez juttassa vagy esetleg azért — s ez már mindenesetre tiszteletreméltóbb indok — hogy a jövő életben jól legyen dolga, ha tehát valakiben ilyen titkos rugók táplálják az istenben való hitet, ez is jó s ha látjuk a hit megnyílvánulásának ezt a formáját, táplálnunk és élesztenünk kell benne. Az igazi hit azonban nem támaszkodik ilyen pragmatikus indító okokra. Az igazi hit a Jób hite, de még inkább Jézus hite. Szeretni Istent és hinni benne feltétlenül, tekintet nélkül arra, hogy boldogok vagy szerencsétlenek vagyunk, tekintet nélkül minden földi és földöntuli haszonra vagy boldogságra, mely ebből reánk háramlana — ez az igazi, tiszta hit. Hinni Istenben feltétlenül s még erősebben akkor, amikor a külső világ minden eseménye, egyéni életünk minden sorscsapása, a mí gyarló emberi eszünk szerint, az isteni gondviselés ellen szólanak — csak ez a hit érdemli meg ezt a nevet. Ha van kategórikus imperativus az erkölcsi világban, mely azt parancsolja. hogy a jót és tisztességest cselekednünk kell, minden egyébtől eltekintve — tehát tisztán az erkölcsi törvény iránt érzett rendíthetetlen tiszteletből, akkor kell lennie kategórikus imperativusnak a vallás terén is, mely azt parancsolja, hogy Istenben feltétlenül hinnünk kell tisztán az iránta érzett véghetetlen tiszteletből és szeretetből kifolyólag.

Gyenge hit az, amely „külső jelekre áhítozik, hogy megbizonyosodjék. Ha valóban ilyen külső jelekre támaszkodhatnánk a hit dolgaiban, akkor megszünne az lenni, ami. Nem a csodák teszik a hitet, hanem a hit teszi a csodákat,[1] azokat a a csodákat, amelyek a belső síkban a „forum internum"-ban mennek végbe — a lélek, a szellem csodáit. S milyen gyarló és tudatlan az ember, mikor extra „csodákat" vár s nem veszi észre az igazi csodákat, amelyek szeme előtt vannak, melyeket kezével is megfoghat s amelyek a hívő lélek előtt mind az isteni bölcsességnek és jóságnak bámulatos tanúságai. Hogy mire gondolok, azt pompásan fejezi ki Reményik Sándor egyik kis költeménye, melyet épen ezért egész terjedelmében fel is olvasok. Cime : Csendes Csodák.

Ne várd. hogy a föld meghasadjon
És tűz nyelje el Sodomát.
A mindennap kicsiny csodái
Nagyobb és titkosabb csodák.

Tedd a kezed a szivedre,
Hallgasd, figyeld, hogy mit dobog.
Ez a finom kis kalapálás
Nem a legcsodásabb dolog?

Nézz a sötétkék végtelenbe,
Nézd a kis ezüstpontokat:
Nem csoda-e, hogy árva lelked
Feléjük szárnyat bontogat?

Nézd árnyékod, hogy fut előtted,
Hogy nő, hogy törpül el veled,
Nem csoda ez? — s hogy tükröződni
Látod a vízben az eget?

Ne várj nagy dolgot életedbe,
Kis hópelyhek az örömök,
Szitáló, halk szirom — csodák.
Rajtuk át Isten szól: jövök.

Ehez nek kell kommentár. Úgy gondoljuk, hogy a legprimitívebb emberben ép úgy, mint a legműveltebben kifejlődhetik a hitnek előbb tárgyalt feltétlensége, ha erre megkapná a kellő útmutatást.

Van azonban a hitnek egy másik, az előbbivel szorosan összefüggő tulajdonsága, mely ilyen mértékben az emberi lélek semmiféle megnyílvánulásában nem fordul elő s ezt *spontaneitásnak* nevezhetjük. Arra lehet kényszeríteni valakit, hogy bizonyos tényekét elismerjen, arra azonban, hogy hite legyen, nem. A tények szinte reánk nehezednek s kicsikarják tőlünk felismertetésüket, Istent hinni és szeretni a lélek legszabadabb és legspontánabb életmegnyílvánulása és épen ebben áll mindenek fölött álló sublimis jelentősége. A tiszta hit alapja tehát a lélek szabadsága. Természetes, hogy az emberi lélek fejlődésében sok fokozat van, míg ezt legtökéletesebb formájában megvalósíthatja. Hogy a hit Isten ajándéka — ez nem egyszerű szólam, hanem a hit természetéből fakadó mélységes meglátás.

Még csak arra akarok megfelelni röviden, hogy vajjon mégis milyennek kell gondolnunk a hitben és a hit által megjelenő élő Istent. A gyermek fantáziája e téren a legszeszélye-

[1] Simén Domokos: Evangéliumi csodák. Bevezetés.

sebb formákat mutatja, bizonyságot téve arról, hogy már a gyermeki lélek is keresi Istent szinte öntudatlanul. Az emberi gondolkodás, mely formát akart adni Istennek, nem tudott mást, mint emberi formát. A keresztény művészet, amint ez általában ismeretes, szakállas öreg embernek ábrázolja s ezt ma már a vásárokon az u. n. szentképeken is láthajuk. A művészi fantázia, amelynek sok minden szabad, ebben az esetben az antik hatás alatt, egészen megtévelyedett. A ker. Istenfogalom e dúrva realizálása a művészetnek semmiesetre sem használt, a tiszta keresztény goodolatnak pedig csak árthatott. Isten érzékítésénél a renaissance legnagyobbjainak művészete is szegényes, üres erőlködés. A symbolumok jelentőségét és értékét senki kétségbe nem vonhatja; Istent azonban nem lehet symbolizálni, mert Isten lélek vagy helyesebben szellem. A szellemiségnek pedig nincs symboluma. Ez az egész világot fenntarló elv, örök törvényszerűség. Valóság, mely szüntelenül hat és müködik, megnyilvánul és visszatükröződik mindenütt és mindenben, aminek értelme van ezen a világon. *Érzékileg* elgondolni akár az egyéni lélek szűk köntösében, akár az örökkévaló és világot átható szellemiségben: Istenben, teljes képtelenség.

A legmélyebb emberi gondolkodás a Vedáktól és az upaniskadoktól kezdve Platonon és Aristotelesen át Spinozáig majd Kantig s innen a német ideálizmuson át napjainkig, mind mind a szellemiségnek istenáldotta, ízzó emberi agyvelőkön keresztültörő sugara. A philosophiai gondolkodás és megismerés a szellemiséget elvont fogalmakban, csodás mélységű reflexiókban, fenséges gondolatrendszerekben platonizálta, örökítette meg s a gondolkodás jövője e téren végtelen s a szellemiségnek folyton újabb és gazdagabb koncepcióit fogja felszínre hozni. A gondolkodás emez örök, nagy kérdését Jézus hite az örökkévaló, élő istennek, a „mi atyánknak“ eszméjében ragadta meg s ezzel rámutatott arra a megnyugtató pontra, melyet a tudás — természeténél fogva — sohasem érhet el. S épen ebben van a hitnek sajátos, őt minden egyébtől megkülönböztető jellege. A tudás és megismerés örök tragikuma, hogy sohasem fog appellálhatni istenre, mint a bizonyítás végső eszközére, mert ebben az esetben megszünik tudás lenni. Viszont a tiszta hitnek megvan az a privilegiuma, hogy a tudástól függetlenűl érezteti és éreztetni fogja mindíg a maga fölemelő erejét mindenütt, ahol a léleknek ez a legpompásabb virága ki tud nyílni. Metaphysikai fejtegetésekkel a szellemiségnek számos tulajdonságát felszínre hozták és fogják hozni ezután is, tökéletesen világos fogalmunk azonban nem lehet róla. A szellemiség megelőzi a logikai gondolkodást s ez utóbbi is már annak egyik megnyilvánulása. Megéljük, de meg nem foghatjuk soha s már ez is mutatja, hogy mennyire találó az evangelium szava, mely istent szellemnek nevezi.

II.

Hogy maga a vallásos élmény milyen lélektani föltételek mellett és hogyan történik, arra a vallás lélektanának újabban nagyon gazdag irodalma ad felvilágosítást, legújabban magyarul is olvashatjuk finom elemzését egy nemrégen megjelent vallásbölcséleti műben.[1] Nincs helye itt, hogy a kérdésbe elmélyedjünk. Nem tehetjük azonban, hogy a figyelmet föl ne hívjuk korunk gondolkodásának egy, a philosophia terén is itt ott mutatkozó s a modern vallástudományi irodalomban is elterjedt s napjainkban nagy lendülettel dolgozó irányzatára. Jellemzi ezt a mystika előtérbenyomulása a subjektiv és az objektiv oldalon egyaránt. Az egész kisérlet a trancendens felé nyújtja ki kezeit s ennek megismerése alapján, ebből próbálja levezetni a philosophiai világmagyarázat további alkotórészeit. Szóval tudást akar nyújtani ott, a hol elsősorban a hit juthat szóhoz. Az ilyen „áthidalások" természetesen sohasem sikerülnek, mert nem sikerülhetnek, de figyelemreméltók és tanulságosak annál is inkább, mert rendesen a racionalismus egyoldaluságát akarják kiegészíteni s az ennek következtében keletkező ürt kitölteni.[2]

Csak pár vonásban kivánjuk bemutatni e misztikus irányzat tudományos fogalomkészletét. A következő fogalmak fordulnac itt elő: intuicio, irracionális, szentséges s ennek többféle értelmezése.

Hogy mit jelentett az intuicio a multban s mit jelent ma a különböző szerzőknél, arról igen érdekes tanulmányt lehetne írni. Némely szerzőnél, mint pl. *Böhm Károly*nál „összefoglaló, egységes aktus, mely a részletetekben meglátja az összefüggést s belőle kiragadja a jelentést; művészi felfogásnak is nevezhetjük, szemben a diskursio, a tények és adottságok egyes részleteire irányuló, szétszóródó ismerési aktussal. Az emberi szellem az intuicio segítségével teremt és alkot: ez a magasabb értelmi munka viszi elő a tudományt és a művészetet". — *Bergson*nál már sokkal több és egyúttal mysztikusabb: intuicio — nála — az értelmi szimpáthiának az a faja, mellyel az ember belehelyezkedik egy tárgy belsejébe, hogy eggyé váljék azzal, ami ebben egyedülálló s ennélfogva kifejezhetetlen.

Körülbelül e két álláspontnak felel meg *Gustave Le Bon* felfogása, mely szerint van 1.) értelmi és 2.) érzelmi eredetü intuicio. Az értelmi intuicio szabályozza azoknak a spontán, néha geniális eszméknek a születését, melyekből a nagy fölfedezések származnak s amelyek bizonyos órákban megvilágítják a tudós gondolkodását. Ilyen tudósok Galilei, Newton

[1] Dr. Makkai Sándor: A vallás lényege és értéke.

[2] Irodalmunkban ez irányzat kritikai birálatát adja: Böhm K.: „Mystika az értékelméletben" és Varga Béla: „Jacobi F. H." c. értekezése.

vagy Poincaré, ki magát értelmi intuicionistának nevezi. Az érzelmi vagy misztikus eredetü intuicio azokban a tudattalan impulziókban nyílvánul meg, melyek az emberek legnagyobb részét vezetik s amelyek ellen, még fölényes szellemeknél is, nehezen küzd az ész. Ez közös tulajdona mindenkinek. Az intuicio, mely a vallás terén nyílvánul meg, természetesen az az utóbbinak felel meg. Nem állítjuk, hogy a misztikus érzelmek, melyek gyökerei messze benyúlnak a lélek tudatalatti rejtélyeibe, nincs meg a maguk jogosultsága. Csak eggyel kell tisztába jönnünk s ez az, hogy a hit tárgya sohasem lehet ismereti tárgygyá s ha az intuicio ilyen eredményeket arrogál, akkor nincs semmi tudományos jelentősége. Ha magát a hit megélését az intuicio egy fajának tekintjük, úgy ezt is meg lehet érteni, de nem mint kölönös ismeretforrást, hanem mint a léleknek a hit élményében is megnyílvánuló s épen ezt sajátosan jellemző tevékenységét. S itt nagyon is megszívlelendőnek tartjuk a legutóbb említett szerző következő szavait: kutassuk tovább az öntudatlan intuicio világát, de ne felejtsük el, hogy az emberiség csak akkor tudott haladni, mikor ebből már kiszabadult. Mindíg félnünk kell egy kissé azoktól az irracionális erőktől, melyeket manapság isteníteni próbálnak.[1]

S ezzel eljutottunk *az irracionális* fogalmához. Nagyon kedvelt, szinte uralkodó fogalom ebben az eszmekörben. Ottó Rudolfnak 1923-ban megjelent, nagy elterjedtségű műve a következő címet viseli: Das Heilige (A szentséges) vagyis az irracionális elem az isten ideájában s ennek viszonya a rácionálishoz. Külön művek is foglalkoznak egyenesen az irracionális fogalmával. Kétségtelen, hogy nagy jelentősége van épen a hit területén, az alanyi és tárgyi oldalon egyaránt. Irracionális a hit, amennyiben egyéni élmény. Ami egyéni, épen ezen tulajdonságánál fogva, többé-kevésbbé megközelíthetetlen a megismerés számára. A vallásos élmény, minthogy az egyéni lélek legbensőbb megvillanása, már ezen természeténél fogva is különösen irracionális.

De irracionális a hit tárgya: isten is, mert ésszel fel nem fogható s nem lehet a tudás tárgya. Ki kell emelnünk, hogy az irracionális nem antiracionális, vagyis ami az ésszel fel nem fogható, még nem észellenes s így magából a hit irracionálitásának a tényéből még nem következik a hit és tudás ellentéte. Az irracionális a racionális folytatása. Képzeljük úgy, hogy egy magaslaton állunk; amig szemünk ellát, az racionális, ami azon túl van irracionális. Mi emberek mindig csak egy pontból láthatjuk a világegyetemet s ez a magunk szükös, kicsiny ismereti köre. Valóban elmondhatjuk Pascallal, hogy az ész utolsó lépése megismerni azt, hogy végtelen sok dolog van, amihez föl nem ér. A baj nem is itten van, nem magában az

[1] L. Gustave Le Bon: Az igazságok élete.

irracionális fogalmában, hanem abban, hogy mindinkább kezd terjeszkedni, mint a jó, sűrű őszi köd; tüntet a racio ellen, holott ez nem ellensége s erőszakkal kivált antiintellektuális tendenciákkal, holott a maga helyén és keretei között meg van a maga kiváló jelentősége.

A harmadik fogalom *a szentséges*. Az értékelmélet területén született meg, illetőleg itt lett a tudományos elemzés tárgyává. Windelbandnál a szentség tartalma egyenlő a logikai, erkölcsi és aesthetikai normák összességével. Szenteknek kell tekintenünk ezeket, mert nem az egyes életének szüleményei, sem pedig a társadalmi együttélés eredményei, hanem egy magasabb valóság megnyilvánulásai s így mint érzék- és tapasztalatfölöttit csak a vallásos érzés ismertetheti meg velünk. Otto Rudolf említett művében a szentség már nem pusztán értékjelző, hanem egy sajátos, tisztán a vallásos élmény területén megjelenő, objektiv kategoria. Ennek alapos és beható vizsgálatát és történelmi megjelenését tárgyalja a rendkívül érdekes mű. Hogy a szentség fogalmának eredeti, hitbeli irracionális jellege jobban kidomborodjék, szerző „das Numinőse" néven nevezi és ezután bemutatja a vallásos miszteriumot a maga megdöbbentő hatásaiban. Már a könyv mottója jellemző az egész műre: „Das Schaudern ist der Menscheit bester Teil (borzadás az ember legjobb része). Csak a címeket közöljük s már fogalmunk lesz a vallás miszteriumának megrázó voltáról. Ez a „mysterium tremendum"; alkotórészei: 1. das Schauervolle (az irtózatos), 2. das Übermächtige (a nagyhatalmu), 3. das Energische (az energikus). Szó esik még a „fascinans"-ról. Maga a vallásos misterium valami olyan, ami „egészen más" („Ganz andere", das „alienum"), az idegen és elidegenitő, a megszokott, a megértett körén teljesen kivüleső, mindezekkel szemben magát ellentétesnek állító és azért a kedélyt merev bámulással eltöltő (i. m. 29. l.). Szerző kutatja a numinosumot az új testamentumban s azt mondja, hogy Jézus ajkán is elhangzanak olyan szavak, melyek a túlvilági titkoktól való sajátos irtózást és borzongást éreztetik (pl. Máté X. 28.). Alkalomadtán — mondja — Jézusnál is feltünik az ótestamentumbeli bosszú istene. (Máté XXI. 41.)

A misterium tremendum tekintetbe vétele érteti meg velünk a Getsemanei jelenetet. Szó szerint közöljük a mű sorait: „Mi okozza a lélek mélyéig ható reszketést és csüggedést, a halálig való szomoruságot, az izzadást, mely a földre hull, mint a vércsepp? Vajjon a közönséges halálfélelem? Annál, aki halálát már hetekkel azelőtt előre meglátta s nagyon is világos öntudattal megtartotta tanítványaival a halotti lakomát? Nem, itt több van, mint halálfélelem. Itt a teremtménynek a mysterium tremendumtól és a borzalmak titokzatosságától való irtózása áll előttünk." Még több idevágó dolgot talál szerző Pál apostolnál.

Mindezek után ennek az iránynak az értékéről ez alkalommal beható politikát nem mondhatunk. Főcélunk az volt, hogy fölhivjuk reá a figyelmet. Hogy a misztika és az érzelem a vallásos hitnek hatalmas forrásai voltak s lehetnek azok napjainkban is, azt nem lehet kétségbevonni. A hit élményének a lelki életben és a történelem folyamán fölmerült megnyilvánulásai igen jó szolgálatot tehetnek a lélek e csodás tevékenységének a felderítésére. Már az a körülmény, hogy a hit „egész más" (Ganz anderes), mint a többi élményeink olyan megállapítás, mely szinte megköveteli e téren a további kutatást. Hogy az emberi léleknek, mily tevékenységei részesek benne, arra végleges és megnyugtató feleletet adni talán sohasem fog sikerülni, legkevésbbé akkor, ha bizonyos lelki tevékenységeket előszeretettel hozunk vele összefüggésbe, a többiek rovására. A lelki élet nem különböző tehetségek mozaikja, hanem az egész szellemiség szüntelen folyama, melyben ott van az ész, az érzelem, az akarat, a félelem, a szeretet s az indulatok egész skálája s vajjon ki tudná, hogy a hit ezek körül, melyiknek a szülötte. Úgy hisszük, hogy mindannyinak. Épen azért az előbbi mű, mely az egészből a hátborzongatót, a megdöbbentőt ragadja ki, lehet tanulságos, de mindenesetre egyoldalú.

Ha jól meggondoljuk, a probléma megoldásánál nem is magának a hitélménynek a tárgyalása a legfontosabb. Ez a felfogás úgy állítja be a dolgot, mintha a hit bizonyos alkalmakkor, bizonyos ideig tartó megnyilvánulása lenne a léleknek, amely lefolyik, mint a többi lelki processus. Hogy ilyen élmények vannak, kétségtelen. Ez a beállítás azonban a kérdésnek csak egyik oldalát állítja előtérbe, mert a hit nem csak azokból az áhitatos pillanatokból áll, amelyek bennünket valóban közvetlenül istenhez láncolnak, a hit életelv, az ember egész öntudatos életét átható és végig kisérő, világnézetében benne gyökerező lelki tulajdonság, amelynél fogva valaki egész életében, minden cselekedetében szemmel tartja, hogy mivel tartozik emberi méltóságának és istennek. A maga isteni hivatásában és elküldetésében rendületlenül és öntudatosan bizó s e szerint élő és cselekvő embernek sokkal erősebb lehet a hite, mint annak, akinek misztikus élményei vannak. A hitnek ez az életelvvé válása ép oly nagyszerü, sőt sok tekintetben becsesebb megnyilvánulása a léleknek, mint azok a megrendítő megvillanások, amikor érezzük különösen is istenhez való közelségünket. A hit akkor igazi, ha egy lelki habitus, ha átmegy az ember vérébe s nemcsak egy időnkint megélhető élmény. A kettő nem zárja ki egymást, hanem kiegészíti s így a kutatásnak egyformán jogosult tárgya.

S lehetne-e ebben a tekintetben jobb példára hivatkozni, mint Jézusra? Nála a hit valóban életelv. Nemcsak megrázó és megrendítő látomásokban, hanem abban az imponáló biz-

tosságban és nagy lelki nyugalomban nyílvánul meg, mellyel minden cselekedetét végrehajtja. Az isteni célgondolat teljes tudatában van s ez már gyermekkorában megnyilvánul, mikor az őt kereső szüleinek megmondja, hogy neki isten dolgaival kell foglalkoznia. Ezt a feltétlen biztosságot tisztán a maga nagy lelke erejéből meríti, csakis ez adhatja szájába eme szavakat, ha én magam tészek is magam felől bizonyságot, az én bizonyságtételem igaz; mert tudom, hogy honnét jöttem és hová megyek, ti pedig nem tudjátok, honnét jöttem és hová megyek. (Ján. VIII. 14.) Az életet az örökkévalóság szempontjából — sub specie aeternitatis — nézi. Egész életét áthatja az isten szeretetének boldogító, feltétlen hatalma, mely az emberszeretet cselekedeteiben válik nála életvalósággá. Minden semmi a világon, valóság csak ez a nagy, az egész életet átható és boldogító élmény: a bensőségnek, a szellemiségnek örökös törekvése isten felé. S ha vannak is életében olyan pillanatok, amelyek az ótestamentum bosszuálló istenét juttatják eszünkbe, ezt könnyen megmagyarázza az a vallásos légkör, amelyben nevelkedett s amelynek nyomai, — a gyermekkori benyomások nehezen elmosódó természeténél fogva, — felcsendülhettek lelkében még akkor is, mikor eljutott a keresztény világnézet ama legjellegzetesebb tanításához, amely szerint isten a mi atyánk. Jézus életében ez a „Miatyánk", a vezetőgondolat s ez jelzí az utólérhetetlen magaslatot, amely a vallás történetében általa megvalósult.

Annak az életformának azonban, amelyet Jézus hitében talált meg, az életben a valóságban a jó cselekedet adta meg a tartalmat. Az isten szeretete az emberszeretetben ís megnyilvánult nála, cselekedeteiben és erkölcsi tanításaiban. Ha a hit és az erkölcs egymáshoz való viszonyát kutatjuk, Jézus példája mindennél jobban megvilágítja a kapcsolatot s egyúttal megtanít arra, hogy az igazi hitből szükségképen folyik az erkölcsiség, de megtanít arra is, hogy az erkölcs, ha meg is állhat hit nélkül, sohasem pótolhatja ezt s helyét el nem foglalhatja.

Dr. Varga Béla.

A NAGY VÁRAKOZÁS.

Főtanácsi beszéd.

Alapige: Rom. 8. 18—19. és 21.

A görög mythológia szerint a végzet Sziszyfoszt, Korinthosz királyát, az alvilágban arra büntette, hogy egy nagy követ kellett hengergetnie örökre, föl egy hegynek a teteje felé. Fárasztó munka árán a súlyos teher emelkedett is fennebb és fennebb, de megint visszagurult, és Sziszyphosznak a nagy munkát újra kellett kezdenie. Nekem úgy tűnik fel, mintha az a gondolat, amely ebben a régi hitregében van kifejezve, nagyon közel állana ahoz a gondolatkörhöz, amely most mindnyájunknak a lelkét eltölti, amikor egyházunknak e gyűlésén megjelentünk, és annak hivatását lelkünk erejével előbbrevinni akarjuk.

Egyházunk a maga hivatásának tekinti, és céljául tűzte ki, hogy az embert — és hol találhatna ennél nagyobb és fontosabb terhet a hordozásra? — a mélységből, a tudatlanság, a hitetlenség, az elfogultság, a babona, az önzés és gonoszság sötét völgyéből, hol mérges dudvák tenyésznek, viperák fajzatai csúszkálnak, vad állatok barlangjai sötétlenek, és a sötétség démonai uralkodnak, kivezesse és fölvigye napfényesebb tájakra, közelebb a lelki élet örök, fénylő napjához, istenhez. Munkájában azonban mintha állandóan a Sziszyphosz büntetésével találkoznék. Gördíti a maga nagy követ az évtizedek és évszázadok során keresztűl fennebb és fennebb, de a teher visszagurul és a munkát újra kell kezdeni. Új és új nemzedékek nőnek fel, új és új apostolokat szentelünk fel hivatásunk munkálására: de a Sziszyphosz végzete újra előáll. A Servetok, a Dávid Ferencek vértanúhalált szenvednek, és követőik a hatalom nyomása alatt elszélednek. Majd a Horváthok, az Augusztinovitsok, a Berdék, Derzsiek, Kovácsok, Koncok — és ki tudná azokat mind előszámlálni, — élete és munkássága a végzet áldozatává lesz. A századok munkája megsemmisűl, és nekünk új munkára kell készűlnünk, hogy létalapjában megingatott egyházunk hivatását tovább folytathassuk, és célját a megvalósúlás felé közelebb vihessük.

Atyámfiai, testvéreim, akik velem együtt egy cél felé törekesztek, akiknek élete egyházunk hivatásának betöltéséhez van hozzáforrva, akik hiszitek az unitárius egyház üdvözítő erejét, akik csak ez egyházban gondoljátok betölthetőnek emberi hivatásotokat, s akik számára az élet ezen kívül nem is

lehet élet! Öregebb lelkésztársaim, akik már éreztétek a sziszifoszi végzet súlyosságát! És ifjabb apostolai Egyházunknak, akik hivatalosán csak rna szentelitek életeteket az isten fiai dicsőségének eljövetelére! Nem fogja-e el a ti szíveteket a kétségbeesés? Nem csügged-e el a ti lelketek munkátok eredménytelen volta miatt? Nem estek-e vissza, mint a szárnyaszegett madár, a magaslatról, amelyre lelketek szárnyaín felemelkedtetek?

Én, mint ez alkalom érzéseinek szószólója, és mint a ti osztályos társatok, aggódom miattatok. Aggódó szívemnek egész melegével, tűnődő lelkemnek minden erejével szeretnélek titeket az elcsüggedéstől, a lemondástól, életetek színvonalának alábbszállításától megóvni. Óhajtanék ez órában veletek felemelkedni a tiszta látás szent hegyének csúcsára, ahonnan látni lehet új eget és új földet, ahonnan kivehető a cél, amelyet isten a létel elé állított, amely felé húz az egész teremtett világ, s ahonnan visszaesés nincs. Szeretném belétek önteni a meggyőződés erejét és a lelkesedés szent tüzét, hogy útatokban az emberi gyarlóság meg ne akaszthasson.

Ezért fordultam alapígém megválasztásában a nagy apostolhoz, aki a haladás irányát az emberiségnek legalább kétezer esztendőre kijelölte, aki a Jézus eszmevilágának testet adott, és aki emberi tehetségekkel a világ lelkiéletét írányítani tudta, és e föld ábrázatát megváltoztatta. A nagy apostol, bölcsész és költő, akinél gazdagabbat lelki tapasztalatokban alig találhatunk az emberiség ismert történetében, a mieinkhez nagyon hasonlító közülmények között írja a kicsiny és kezdő római gyülekezethez: *Amiket most szenvedünk, nem hasonlíthatók ahoz a dicsőséghez, mely nekünk megjelentetik. Mert a teremtett világ sóvárogva várja az isten fiainak megjelenését... Mert tudjuk, hogy az egész teremtett világ egyetemben sóhajtozik és nyög mindezideig.*

* * *

Úgy tűnik fel nekem, mintha az apostol ezekben a szavakban megelőzte volna a bölcsészek és költők hosszú sorát, akik az újkornak igyekeztek megtanítani, hogy ez a világ nem holt gépezet, hanem élő és érező valóság, amelyet istennek a lelke mozgat, s amely vajudik, sóhajtozik, nyög és sóvárogva vár, várja a maga beteljesülését, mozog és halad a cél felé, amelyet számára az isten jelölt ki. Az apostol szeme előtt ott lebegett az, amit az újkor tudósa létért való küzdelemnek, a tizenkilencedik század bőlcsésze a fejlődés törvényének nevezett, valamint az a távoli isteni eszmény is, amelyről a babérkoszorus költő énekli, hogy feléje az egész teremtett világ halad.

Az emberiség a maga gyermekkorában megkisérelte, hogy elválassza az embert a természettől, a nagy mindenségtől. Pe-

dig milyen nehéz ezeket egymástól külön még el is gondolni! Föld és nap, levegő és víz, állat és növény az emberrel együtt mind egy egészet alkotnak, amely az apostol felfogása szerint él és mozog, sóhajtozik és nyög, fárad és halad a maga rendeltetése felé. A bibliai teremtés írója megkisérelte, hogy képet adjon a teremtett világról az ember nélkül. De a föld kietlen és puszta vala és sötétség vala a mélység színén és az isten lelke lebeg vala a vizek felett. Vajjon egy ilyen világ nem várta-e sóvárogva az isten fiainak megjelenését? És isten mondá: Legyen világosság. És lön világosság. Minek? Volt-e ennek célja az ember nélkül, akinek jó az ő szemeivel néznie a napot? És azután elválasztá az isten a vizeket a szárazföldtől. Nagy lehetett ekkor a vajudás és várakozás. Miért? És azután megjelentek a világító testek az égen, a füvek és a gyümölcsök a földön, az állatok a vízben, a szárazon és a levegőben. Vajjon teljes volt-e már ekkor a föld? Megnyugodott-e isten a szépen elrendezett világban? Nem. Neki ember kellett. Ember, aki mindennek értéket tudjon adni, aki csodálja a nagyot és a szépet, szeresse a jót, gyönyörködjék a tökéletesben, lelkesedjék a nemesért, és tudjon szenvedni is a maga tökéletesedéséért. Neki a saját képére és hasonlatosságára teremtett ember kellett, kibe a saját lelkét lehelte, és aki vele együtt látja és érezi, ami jó és ami rossz. Neki nem fizikai, hanem öntudatos személyi, erkölcsi és lelki életre volt szüksége, hogy művét teljesnek láthassa.

A világ teremtésének ez a gyermekes elképzelése is nyiltan mutatja az irányt, mely felé a teremtett világ sóhajtozik és nyög. Nem csak az embernek van szüksége földre és napra, levegőre és vízre, állatra és növényre, hanem az isteni elrendezés szerint ezeknek is szükségük van az emberre, és ezek is sóvárogva várják az isten fiainak megjelenését. Nem lenne-e kietlen és puszta ez a föld az ember nélkül? Nem várta-e napjainkig, és nem várja-e még ma is sóvárogva az embert a levegő a maga rejtelmes lehetőségeivel, hogy tápláló és tenyésztő erejével, mozgásával, villanyával, csodás rezgésével és csak ember által felfedezhető és használható ezer más tulajdonságával olyan tökéletességek felé közeledhessék, amelyeket csak a hit remélhet? Mennyit várt a víz sóvárogva évezredeken keresztül, míg rajta az első csónak megjelent, míg rajta Kolumbus vitorlái a világ tulsó részére jutottak, vagy amíg korunk gőzhajói büszkén szelik át az oceánok távolságait, közelebb hozva az embert az emberhez, a testvért a maga testvéréhez! És mennyire sóhajtozik és nyög még ma is lenn a tenger örökös hullámaiban és viharaiban, és fenn az ég háborúiban epedve, hogy enyhíthesse a sivatagok pusztaságait, növények, állatok és emberek égető szomjúságát, hogy tenyésztő, szállító és tisztító erejével, gőzével és ma még nem jelentett mélységes tulajdonságaival szebbé tegye a

földet, és boldogabbá azon az embert, az isten fiait! Hát a növény és az állat? Azok egyenesen az ember segítségére vannak ráutalva, aki nélkül Éden kertje eltünik, és kietlenné válik a hely, hol Libánon cedrusai tenyésztek. Oh, az egész teremtett világ sóhajtozik és nyög mindezideig és várja az isten fiainak megjelenését. Mint a tenger apró korálljai a mélység fenekéről ezer nemzedékeken és millió sirokon keresztül emelkednek fölfelé, hogy lássák a napot: úgy emelkedik a teremtett világ évezredeken keresztül a maga rendeltetése felé, az isten fiai dicsőségének megjelenésére. De visszaesés nincs. A sziszifoszi végzet csak gyermekes képzelődés. Az isten törvényéből egy iota vagy egy pontocska teljesületlen nem marad. A vadonok megszelídülnek. A pusztaságok benépesülnek. Útak, hidak, városok épülnek. Rejtelmes erők állanak elő a nagy várakozásban az isten fiainak dicsőségére, amelyek emelnek, fűtenek, világítnak, repülnek, kiáltanak és látnak ezer mértföldekre, rajzolnak, gyógyítanak, tanítnak és gyönyörködtetnek és felemelnek a lelki élet magasabb régióiba, és megvalósítják azt, amit az ember csak hit által remélhet.

* * *

És amikor hallszik a mennyből istennek a szava: Hol vagy Ádám? — vajjon elrejtőzik-e az ember, amint elrejtőzött bűnössége érzetében a bibliai első ember? Nem, nem és ezerszer nem. Az embert mindig ott találjuk küzdve, sóvárogva, nyögve és sóhajtozva a teremtett világgal együtt, és várva az isten fiai dicsőségének megjelenését. A víz és a száraz elválasztásánál, a hegyek és völgyek kialakulásánál, a növények és állatok előállásánál még hiányzott, mert nem voltak meg létének feltételei. De a nagy vajudás után nemsokára csiszol baltát kőből a maga számára, farag botot ellenségei ellen, váj csónakot a fatörzsből, csinál tűt a hal csontjából, sőt diszíti a maga barlangját, és oltárt emel a maga istenének, így képezve és alakítva maga körül a teremtett világot, munkálva hivatásának betöltésére, tökéletesedésének előmozdítására és istennek dicsőségére. Az a régi mese a bűnbeesésről, vagy Kainnak kaján kérdése: „avagy őrzője vagyok-e én az én atyámfiának?“ — nekünk ma már csak bizonyságtétel arról, hogy az ember nagyon régen tudatában volt magasztos elhivatásának, isten és ember iránt tartozó kötelességének, és nagyon régen érezte, hogy e hivatás és szent kötelesség betöltésénél nem áll mindig azon a magaslaton, amelyet neki az ő lelke sugall. A bűn jelentősége és rettenetes volta nem abban áll, hogy a bűnös magát lealacsonyítja önmaga, testvérei és isten előtt; nem is abban, hogy bűnével kárt okoz másnak. Oh nem! Ezek jelentéktelen személyi dolgok. De borzasztó annak még elgondolása is, amikor a gyermek szembeáll az atyjával, a teremtett a teremtővel, a rész az egésszel, az egyéni, vagy

akár pártérdek a hivatással, a világrenddel, amely felé az egész teremtett világ sóhajtozik és nyög; amikor egy szál fonal elszakadásával, mely hivatásának nem felel meg, megáll az egész szövőgyár, a teremtett világ nagy gépezete.

Igen, a fejlődés nagy folyamatában vannak megállások is. A kék ég olykor elborúl, vihar és jégverés is vonul néha végig a megművelt földeken. Rövid időhöz és szűk látókörhöz szokott emberi szemünk az okot és a célt sokszor nem is látja meg. Mintha Istennek a lelke olykor némely szinteret elhagyna, és átadná azt a sátánnak az ő birodalmául, ahol kiszáradnak a hit, a remény és a szeretet forrásai, elhomályosul az értelem napja, és kihül a szívnek meleget terjesztő tűzhelye; amikor a rombolás, a pusztítás démonai veszik át az uralmat, Nagy Sándorok, Cézárok, Dsingizek és Napoleonok intézik milliók sorsát; amikor az ember századok munkájával gyűjtötte földi javait, évezredeken át szerzett lelki kincseit, tudását, ügyességét, a teremtett világ megismert nagy erőit öldöklésre, testvéreinek gyilkolására használja fel. Hogy sóhajtozik és nyög ilyenkor az egész teremtett világ, tenger és száraz, állat és növény, szülő és gyermek, és menyire várják mind az Isten fiainak megjelenését! De ezek csak részleges megállások, és efemer jelenségek. Részük lehet ezekben a természet ős elemeinek, melyek sóhajtoznak és nyögnek mindezideig, és várják az Isten fiainak megjelenését. Része lehet bennük a világrendnek, az isteni elrendezésnek, amely viharok között teszi erősekké a százados tölgyeket, amely botlások útján tanítja gyermekeit a járásra, szenvedések és megpróbáltatások után teszi őket az ő dicsőségének részeseivé. De legnagyobb része volt, van és lesz ezekben a megállásokban az embernek. Az embernek, aki nincs a maga hívatásának tudatában. vagy aki hívatásának betöltésére még gyengének bizonyul, vagy, aki — még kiejteni is rettenetes — bűnös akarattal, gonosz önzéssel, makacs önfejüséggel, vétkes hanyagsággal, megrögzött közönyösséggel, hazug képmutatással, számító fondorlattal, becstelen hűtlenséggel és kijátszással szembefordul lelkének nemes sugallatával, Istennek akaratával és a teremtett világ irányával, amely sóhajtozik és nyög mindezideig, és epedve várja az Isten fiainak megjelenését. Óh, a világ folyásának nemcsak milliókra tehető apró megállásaiban, bajaiban, szenvedéseiben és boldogtalanságaiban, melyeknél egyesek és családok vannak érdekelve, hanem népek és kultúrák eltörlésénél, Babilon, vagy Róma megdőlésénél, vagy az újkor szívének, Európának megredülésénél, hol milliók haláláról és életéről van szó, legnagyobb része van az embernek, a hívatását nem ismerő, vagy azt nem teljesítő embernek.

* * *

Atyámfiai, unitárius testvérek! Láttok-e még tí lelki szemeitek előtt munkateret? Avagy azt gondoljátok, hogy hívatásunknak már eleget tettünk, amikor hisszük, hogy Jézus meghalt érettünk? Meg vagytok-e elégedve, amikor imáitokban hálát adtok Istennek a tőle nyert áldásokért, és kéritek tőle az ő további segítését, vagy bűneitek megbocsátását? Nem érzitek-e, hogy ti alkotó, tevő részei vagytok a teremtett világnak, amely előtt még nagy feladatok állanak, dicsőség, amely csak ezután jelentetik meg nekünk, s amely után sóhajtozik és nyög az egész teremtett világ? Nem érzitek-e, hogy mi, Istennek fiai, örökösei vagyunk, akiknek dicsősége az atya dicsősége, s akik hívatva vagyunk, hogy az ő lényegéből kapott lélekkel az ő munkáját végezzük szentségben és tökéletessegben? Óh, az unitárizmus fogalma nemcsak ahoz az egy meggyőződéshez van hozzátapadva, hogy az Istent nem három, hanem egy személyben imádja, hanem abban a mély világfelfogásban, a mely a nagy apostol lelkét is áthatotta, hogy az ember Istennek gyermeke és örököse, az ő szentségének és tökéletességének várományosa ezen a földön. Különösen tí, hívatásotokra felszentelendő ifjú apostolok, akikre a jövő feladatai várnak, átérzitek-e magatok azt a megdöbbentő valóságot, hogy tí az Isten fiai vagytok, és hogy ti vállalkoztatok, hogy ezt a megdöbbentő valóságot másokkal is átéreztetitek?

A nagy várakozásnak, amelyért a teremtett világ sóhajtozik és nyög mindezideig, célja a belső, az emberi, a személyi, a lelki életnek, az ember magasabb tehetségeinek, tudásának, akaratának, jellemének kifejlesztése, érzéseinek, lelkületének nemesebbé tétele, kiemelése az állatiságból, és felemelése az isten fiai dicsőségének megjelenésére. Ennek a nagy várakozásnak szolgálatában áll, mint eszköz, az egyén, a társadalom, az iskola, az állam és az egyház. Más célt a létel előtt nem ismerünk, és szétfoszlik, megsemmisül, mint fölösleges, mint haszontalan minden egyén és intézmény, minden eszköz, amely ezt a célt nem szolgálja; de megmarad és él, születik, terjed és erősödik minden, ami ennek a nagy várakozásnak betöltésére szükséges.

Sóhajtozik és nyög az egész teremtett világ mindezideig. De hiszitek-e, hogy az isten fiainak megjelenésében visszaesés történhessék? Hiszitek-e, hogy az ember ma távolabb állana a maga hivatásának betöltésétől, mint állott valaha? Én nem hiszem. Ma sokkal több szeretet, sokkal több jellem, sokkal több nemes elhatározás és törekvés, sokkal több erő és tudás, sokkal több kialakult izlés, sokkal több magasztos vágy és fennkölt szellem munkál az isten fiai dicsőségének megjelenésére, mint munkált bármikor az emberiség elmult ködös és viharos történeteiben.

Ebben az eredményben része van, jelentékeny része volt, van és még lesz annak a világfelfogásnak, gondolkozásnak és

lelkületnek, amelyet mi unitárius világfelfogásnak, unitárius gondolkozásnak és unitárius lelkületnek ismerünk, hiszünk és nevezünk. Serveto, Socinus és Dávid Ferenc követői a hatalom, az erőszak nyomása alatt nem semmisültek meg. Többen vannak, mint bármikor voltak. Elveik, világfelfogásuk diadalmasan járják át az újkor embereinek lelkét. Behatolnak a szívekbe és kiirtják azokból az elfogultság, a babona, az előitélet, az önzés és képmutatás kicsinyességeit; új távlatokat tárnak fel a lelki élet előtt, új izlést teremtenek, amely férfias komolysággal teszi félre gyermekkorának játékszereit, mesevilágát, bálványait és minden gyarlóságát.

Sóhajtozik és nyög a teremtett világ mindezideig, és még nagyon sokáig fogja ezt tenni, amig csak várja az isten fiai megjelenését. De visszaesés nincs. A mi ügyünk, az igazi unitárizmus kérdése, az egész emberiségnek kérdése, amely előtérben áll a világ minden részében, ahol csak vallásos meggondolás, őszinte érzés és cselekvési szabadság lehetséges. Az unitárizmus jubileumi ünnepet készül megülni nemcsak Erdély bércei között, hanem Anglia és Amerika szabad földjein is, megszaporodott számmal, és jövőjében bizó erős meggyőződéssel. Megállásai voltak, amint erről Itália, Helvécia és Polonia földjei tanuskodhatnak, és még lehetnek ezután is. De gyökérszálai ma nincsenek egy helyhez kötve, hanem áthatják a lelkeket a földnek mindkét oldalán, igérve azt a dicsőséget, amely felé az egész teremtett világ sóhajtozik és nyög mindezideig. *Azt tartom, hogy amiket most szenvedünk, nem hasonlíthatók ahhoz a dicsőséghez, amely nekünk megjelentetik.*

Az ügy, amelynek szolgálatában állunk, nemcsak a mi ügyünk, hanem az egész emberiségé, amelyért erősebb vállak, nemesebb szivek, szabadabb lelkek is küzdenek, mint a mieink. Lesz-e része ebben a küzdelemben Erdély bérceinek, Erdély magyarjainak, Erdély unitáriusainak? Én erre a kérdésre nem tudok válaszolni. Én csak a multról és a jelenről tudok számot adni. A mult dicső volt, mert szenvedésekkel volt tele, és voltak emberek, akik azokat el tudták viselni. A jelen is dicső, mert szenvedésekkel van tele, szenvedésekkel, amelyeket ma ötven, nem, száz, millió ember ismer. És ha ezek alatt elvérzünk, életünk nem volt haszontalan. Mi eddig teljesítettük hivatásunkat az isten fiai dicsőségének megjelenésére.

A jövő? Hát az az isten kezében van, aki ezen a földön már férfikorba jutott gyermekei útján emeli az ő dicsőségét. Lesznek-e férfikorba jutott gyermekei, mint a multban voltak? Vannak-e itt gyermekek, ifjak, férfiak és nők, felszentelt és fel szenteletlen apostolok, akiknek megjelenését az egész teremtett világ sóvárogva várja? Nem tudom, de hit által remélem.

Mert hitünk és meggyőződésünk szerint próféták nem csak Palesztina határain születtek és születnek, és apostolok nem csak időszámításunk első századában éltek és élnek, hanem

minden helyen és minden időben, ahol és amikor a teremtett világ nagy várakozása beteljesülést nyer. Unitárius testvérek és ti felszentelendő ifjú lelkészek! Tisztán áll-e előttetek a ti hivatásotok? Nekünk nem vezeklő és bünbánó, hanem önérzetesen cselekvő és önfeláldozó emberekre, istenfiakra van szükségünk. Ha ilyenek lesznek, *amiket most szenvedünk, nem hasonlíthatók ahoz a dicsőséghez, amely nekünk megjelentetik.* Amen.

Ima.

Örök valóság, nagy istenünk! Szent pihenőre jöttünk hozzád az élet mindennapi zajából, gyarlóságaiból, küzdelmeiből és szenvedéseiből. Jól esik a mi lelkünknek ez a szent pihenő, amikor érzéseink és gondolataink, vágyaink és elhatározásaink a te jelenlétedben alakulnak, és érezzük, hogy azok a te tetszéseddel találkoznak. Úgy hisszük, hogy miként a külső természetben csak a nap fényénél van élet, virágillat és gyümölcs: úgy a mi bennső életünkben is csak a te közelséged az, amely mellett lelkünk virágai kinyilhatnak, szépekké lehetnek, és értékes gyümölcsöket hozhatnak.

Itt, a te jelenlétedben érezzük a távolságot, amely elválasztja a végest a végtelentől, a teremtményt a teremtőtől, a földet a mennytől, és mi kicsinységűnk érzetében borulunk le előtted, a mindenható előtt, aki voltál, vagy és leszesz mindörökké ugyanaz,, minden lételnek és minden erőnek a kútfeje. Oh, mert a mi életünk folyásában örökös a változás! A nap feljövetele és lemenése, az ég beborulása és felderülése, a születés és meghalás, a vak esetek és tudatos cselekedetek ezrei, mind érintik lelkünk hurjait, és ragadnak minket magukkal, hol az elcsűggedés és kétségbeesés vidékeire, hol az elbizakodás és önhittség bűnös talajára. Egyedül te vagy a mi erős várunk, akihez hitünk szárnyain emelkedünk, és akinek változatlansága bizalommal tölt el gyarlóságaink között.

Oh, mert érezzük, hogy te a te lelkedet lehelted belénk, és tudjuk, hogy akiket isten lelke vezérel, azok istennek a fiai. Ez a lélek hozott minket össze; és kicsinységünk érzete mellett is ösztönöz, hogy foglalkozzunk a te nagy dolgaiddal.

Mi keressűk a célt, amelyet a létel elé kitűztél, akarjuk ismerni a te akaratodat, amely szent, érezni a hivatást, amelyre minket teremtettél, látni a munkateret, melyet e földön gyermekeidnek kijelöltél. Mi a te országod eljövetelére munkálunk, a te fiaid megjelenésére várunk, és e hivatásunk betöltésére munkásokat, apostolokat szentelünk fel.

Hisszük, jó atyánk, hogy buzgó törekvésünk a te tetszéseddel találkozik, és ezért munkánkra a te áldásodért könyörgünk.

Fogadd a te kegyelmedbe a te fiaidat, akik a te nevedben és a te lelked vezetése mellett akarnak munkálni a te dicsőségedre. Távoztasd el lelkükből az elcsüggedés, a lemondás és reménytelenség bénító érzését, és öntsd azok helyébe a meggyőződés erejét és a lelkesültség szent tüzét, hogy munkájuk ne legyen hiábavaló. Szenvedéseink és megpróbáltatásaink között, amelyek megsokasodtak a külső erők nyomása alatt, benső erőkért esedezünk, az egyetértés, a kitartás, az önfeláldozás erőiért, hogy egyházunk dicső multja után legyen eszköze jövőben is az isten fiai megjelenésének, egy jobb kornak, mely után buzgó imádság epedez milliók ajakán. Amen.

Gálfi Lőrinc.

FŐTANÁCSUNK.

Legfőbb törvényhozásunknak megújult alakjával találkoztunk legutóbbi főtanácsi ülésünkön. Megújult külsőleg. Az új tagoknak jelentős tömege jelent meg: mint híveink által küldött *képviselők*. Megújult alkotmányában, szervezetében. Óriási lépést tett a képviseleti rendszer bevezetése felé.

Eddigi egyházszervezetünkről az egyházjog úgy tanította, hogy: „az egyházi hatalom alanyai: a hívők. De ezen alany sajátságos módon jött létre, mert a hívők sem egyénenként, sem községi szervezetükben, hanem mint főtanács válnak az egyházi hatalom alanyaivá. E főtanács a maga eredetét nem a hívők hatalom-átruházó ténykedéséből, hanem közvetlenül az alkotmányból veszi, melynek értelmében az: egy önmagát megalakító és kiegészítő testület, mely önmaga választ saját tagjai közül egy öt tagból álló kijelölő (kandidáló) bizottságot, ez jelöli ki legalább egyharmaddal nagyobb számban a megválasztandókat, kik közül ugyancsak a főtanács titkos szavazattal kellő számban új tagokat választ." (Kossutány J. Egyházjog.) Az a szervezet, mely önmagát alkotja meg és egészíti ki, melynek tetszésétől függ saját tagjai számát emelni vagy apasztani, s tetszésétől függ tagjai közé csupán annyit és azokat venni be, kiknek gondolkozása, törekvése, sőt a célra munkáló eszközei is a szervezetével azonosak, a világ legarisztokratikusabb szervezete. Adózzunk tehát tisztelettel már néhai főtanácsunk azon szabadelvűségének és önzetlenségének, hogy nem törekedett soha tagjainak számát túlzottan leszállítani s így az egyenesen odakínált oligarchiai hatalomkezelést kifejleszteni és állandósítani.

A képviseleti rendszer bevezetésével összhangba jutottunk a protestáns egyházszervezetek általános alapelvével, t. i. hogy szervezeti alapelv: az egyén hitélete és az alkotmány a hívőn épül fel.

Történelmileg: ez alapelvet különösen az amerikai egyházszervezetek túlzásba is vitték. Nem elégedtek meg annak megállapításával, hogy az unitárius egyházkormányzatban a demokrácia, haladás és józan gondolkozás kell, hogy uralkodjék, hanem azt is kivánták — és érvényre is emelték —, hogy

azt se presbiteri, se püspöki szervezet ne korlátozza, hanem tökéletesen független legyen az.

Ezen amerikai szervezet és a mi fenntebb ismertetett korábbi szervezetünk: két véglet. A kettő között lehet és kell a célirányos unitárius alkotmányosságot megteremteni és pedig a történelmi múlt tanulságai és a mindennapi élet kivánalmai okszerű mérlegelésével és felhasználásával. Új alkotmányunk ezt megközelítette.

Az egyházszervezet (egyházalkotmány) maga nem egyéb, mint a hívők egy bizonyos területen élő csoportjának szervezkedése, hitigényeik kielégítése céljából. E szervezkedés hivatása, hogy benne a hívők igényeiknek megfelelő elhelyezkedést találjanak. Minden ilyen szervezet természetesen alá van vetve a fejlődés és avulás törvényéinek. Az avult részek — a mindenkori szükséglet mérve szerint — újítandók és fejlesztendők.

Főtanácsunk korábbi szervezete külső körülmények nyomása alatt létesült, melynek egyes részei idők folytán elavultak, benne a hívők mindannyija már nem találta meg az igényeinek megfelelő elhelyezkedést. Miért is mind gyakoribb és erőteljesebb hangon nyilvánult meg a kivánalom, hogy az a haladó kor fejlődésének megfelelőleg fejlesztessék a képviseleti rendszer irányában.

E törekvésnek élére állott azon időbeli főtanácsi bizottságunk, magukévá tették jövőbenéző egyházköreink, érlelték jobbjaink s az 1923. évi főtanácsunk 39. jkvi pont alatt hozott törvényével foganatosította is.

A foganatosítás a történelmi múlt tanulságai és a mindennapí szükséglet méretei erős mérlegelésével történt meg, Minden egyházszervezet alapjában konzervatív. A legliberálisabb is alapelvnek állítja fel, hogy a múlt építményeiből mindaz megtartandó, ami a mai kor kívánalmaival összhangba hozható.

Midőn egyházszervezetünk újabb törvényét létesítette, alapelveként állapította meg, hogy az egyházi hatalom alanya az unitárius hívők összessége; az egyházi hatalom kezelésében — úgy a törvényhozás, mint a törvény alkalmazása terén — a hívőknek részvétel biztosítandó; s e biztosított jog gyakorlása képviselet útján történjék.

Minthogy pedig az a felette korlátolt szám, melyet korábbi főtanácsunkba az egyházköri közgyüléseink mintegy a képviseleti rendszer bevezető lépcsőjéül küldöttek, képviseletnek és a hívők megfelelő részvételének nem minősült, törvénybe iktatta, hogy 220 választott egyházi tanácsosunknak 50 %-át továbbra nem főtanácsunk, hanem egyházköreink, illetve egyházközségeink fogják választani s mint képviselőiket a főtanácsba kiküldeni. Ez új törvény rendelkezései végrehajtattak, a képviselők megválasztattak, kik főtanácsunk tanácskozásaiban már is résztvettek. A mennyire igaz gyönyörűséggel szemléltük az ősi székely viseletnek s falusi egyházközségeink érdemes választott-

jainak törvényhozásunkban való megjelenését, annyira megnyugtató, sőt felemelő érzést keltett azoknak öntudatos viselkedése. Komolyan figyelték egyházunk súlyos helyzetét, megállapították egyetemes segítő kötelezettségünket s felszólalásuknak nemcsak tárgyilagossága, tartalmas volta, de az abban megnyilatkozott öntudatos és önérzetes unitárizmus is egy hatásosabb építő munka kezdetét jelentették be. A képviseletnek e bevezetése által híveink összessége képviseletet nyert, részesévé vált törvényhozásunknak. Az ma már az övé is. Támadások ellen védeni joga van, mert sajátját védi. Fenntartani kötelessége, mert sajátját tartja fenn. Fejleszteni hívatása, mert jövőjét biztosítja. S mindezekkel gyermekei hitét, jövő boldogulását munkálja.

Amennyire megtisztelő és felemelő az unitárius törvényhozó testületnek tagjává válni, ép annyira súlyos feladat megfelelő munkarészt teljesíteni úgy alkotmányunk és önkormányzatunk védelme, mint az áldozatkészség mezején is. Bízó hittel állapítjuk meg, hogy képviselőink osztályrészüket vállalták. De egyúttal megállapíthatjuk azt is, hogy szerencsés arányszám, melyben törvényhozásunk az egyházköri és egyházközségi képviseletnek helyet adott. A másik 50 %-ot továbbra is főtanácsunk választja. És ez jól is van így, legalább is ez idő szerint, mert nem annyira a történelmi múlt hagyományainak nyújtott kedvezmény ez, mint inkább a fogyatékos egyházszervezetünk követelménye. Kevesen vagyunk, szétszórva lakunk. Szórványainkban élő híveink inkább papiron tartoznak valamely egyházközségünk kebelébe. Szegénységünk és a nagy távolság miatt ez gyakran alig terjed tovább a laza tudomásulvételnél.

Nagy szám és rengeteg érték tehát az, melyet azok képviselnek, kiket sorsuk, életpályájuk vagy elhivatásuk a szervezett egyházközségen kívüli élésre kényszerít s mi oly kevesen vagyunk, hogy ily értékkel felületesen nem bánhatunk. Az idő és térbeli távolsággal a részletek elmosódnak. Szórványainkban élő híveinknél is nem annyira az egyházközségi szervezet, mint inkább egyetemes egyházunk iránt él és munkál a hagyományos unitárius hithűség, vallásszeretet és áldozatkészség.

Ezeket nyilvántartani, fenntartani, megtartani s egyetemes egyházunkhoz hozzáfüzni főtanácsunk és központunk hivatása és feladata. Ezt munkálhatjuk a másik 50 %-nak eddigi módon választása útján.

Dr. Ferenczy Géza.

A NŐMOZGALOM NÁLUNK.

Rövid néhány évtized mulva 400 esztendős évfordulója lesz annak a tordai országgyűlésnek, melyen a mi Dávid Ferencünk kihirdette a lelkiismeret szabadságát. Valahányszor büszkén valljuk magunkat unitáriusoknak, mindig a világtörténelem ez egyetlenűl gyönyörű momentumára kell gondolnunk, melyet a gondviselés különös kegye nekünk juttatott osztályrészül. Mindnyájan ismerjük az 1568-iki országgyűlés képét, melynek középpontjára Körösfői Kriesch ihletett ecsetje úgy állítja Dávid Ferenc alakját, mint egy testté vált igét.

1910-ben a szabadelvű keresztények berlini kongresszusáról angol és amerikai hitrokonaink egész serege jött el hozzánk velünk ünnepelni vallásalapítónk születésének 400 éves évfordulóját. Kivált az amerikaiak mindig különös áhítattal vették ajkukra a 400 esztendőt. Midőn itt Kolozsvárt véget értek az ünnepségek, együtt útaztunk Dévára ott tovább ünnepelni. A vonaton egy amerikai pappal kerültem össze. Midőn már kissé összebarátkoztunk, azt kérdezte tőlem, magyarázzam meg neki, hogyan lehetséges, hogy mi, akik 400 év előtt annyira előre voltunk, ma sok tekintetben elmaradottak vagyunk. A kérdés meglepett, de olyan jóindulatu őszinteséggel volt feltéve, — hogy nem bántott. És én beszéltem török hódoltságról, — magyaráztam, hogy mi voltunk az európai civilizáció védbástyája a kelettel szemben, — majd Bécscsel való viszonyunkról, stb. — Az amerikai pap mosolyogva rázta a fejét, — ő ezt mind tudja, de a legutolsó évtizedek alatt lett volna alkalmunk pótolni a mulasztottakat, mi minden történt náluk éppen ezen idő alatt.

Hogy mennyire igaza volt amerikai barátomnak, azt mind jobban látom most, mióta a nőkérdéssel komolyan foglalkozom. Ezen a téren angolszász hitsorsosaink valóban követésre méltó példát nyújtanak nekünk. Ha kezünkbe veszünk egy angol unitárius lapot és olvassuk nőszövetségük jelentéseit, legtöbbször azt látjuk, hogy a nagy gyűléseket megelőző istentiszteleten a prédikációt asszony tartotta. Rev. Nicholl Cross egy érdekes beszédet tartott tavaly nyáron, melyben méltatja az asszonyok munkáját az államban és egyházban. Félhívja a nőket, hogy ne csak a nőt és a gyermeket közvetlenül érintő

kérdésekkel foglalkozzanak, de fordítsák figyelmüket minden általános érdekü probléma felé, mint a válások reformja, nemi ethika, prostitució, antialkoholizmus, mert ezek a kérdések mind sürgős megoldásra várnak és női körültekintést igényelnek. Majd azzal végzi beszédét: „Bizalommal nézünk a jövőbe, hogy az egyházak nagyobb hatalommal fognak bírni, mint a multban, mert női inspirátió fog segíteni vezetésükben.“ — Így beszél egy mai angol unitárius pap.

Európában egyetlen velünk rokon nép él, északon, Finnországban. Tudjuk-e, hogy ez a kis ország volt Európának első állama, mely nőinek már 1906-ban a teljes egyenjogusá- got megadta?

A nőmozgalom hivei valósággal mintaállamnak tekintik ezt a patriotizmusáról híres, csodálatos kis országot, mely dacára a nagy külső nyomásnak, az egészséges szociális fejlődés legmagasabb fokára emelkedett. De Finnország csak Európában áll vezető helyen, hiszen az É. A. Unió egyik állama Wyoming 1894-ben a nők emancipátiójának már 25 éves évfordulóját ünnepelte. Még néhány amerikai államon kivül Új-Zeeland már 1893-ban egyenjogosította a nőket és 1902-ben egész Ausztrália. Mindezen országok élénk tanúbizonyságai annak, hogy a nők emancipációjával karöltve járt a családi élet, nevelés, népjóléti intézmények fejlődése, valamint az alkoholtilalom.

Érdekes megfigyelni, hogy tulajdonképen mind a világ legfiatalabb államai azok, melyek a kultúrfejlődés e magas fokára már elértek, míg az öreg Európa ezer éves államalakulatai alig-alig tudnak szabadulni a tradició alkotta béklyókból.

Ha ma beszélhetnék az amerikai pappal, így magyarázná̃m meg elmaradottságunk okát: Nehezen tudunk kibontakozni a hagyomány alkotta kötelékekből. De vajjon helyes volna-e e felelet tőlünk, unitáriusoktól?

Az unitárizmus a felvilágosodottság vallása, a mi hagyományunk a haladás, mi tehát nem tagadjuk meg, hanem éppen akkor maradunk hívek a reánk szállott tradiciókhoz, ha bátran előrehaladunk a felvilágosodottság útján, ha pedig ezen az úton haladunk, akkor a nőkérdés úgy áll előttünk, mint általános érdekű kultúrprobléma.

Ez volt a helyzet a világháború előtt. De mi mindenen mentünk azóta keresztül! A háború őrületét követte az összeomlások káosza, lelki megrázkódtatások, erkölcsi megingások, gazdasági válságok, új alakulatok úgy politikai, mint szociális téren, melyek szükségképen előtérbe hozták a nőkérdést. Ha vizsgáljuk a világ mai lelkiállapotát és a dolgok mélyére tudunk hatolni, megértjük, hogy a nőkérdés ma létkérdés.

És most lássuk, mi lehet, mi kell hogy legyen a nőmozgalom nálunk? Nőmozgalom alatt általában és elsősorban a nők szavazati jogáért való küzdelmet értik, — ez azonban téves,

mert a választójog csak eszköz magasabb célok megvalósítására; eszköz, mely sajnos gyakran rászolgál, hogy a cél szentesítse. Egy szellemes amerikai asszony kijelentette, hogy a választójog csak a kezdet és a kulcsa a többi jogoknak, melyeket az asszonyok még ki kell, hogy vívjanak maguknak.

Ma még nem célom egyházi valasztójogunkért küzdeni, csak annyit akarok megállapítani: tekintve, hogy adót fizetünk, feltétlenül több jogra tartunk igényt.

Elévült az unitárius alkotmány azon szakasza, mely önálló és nem önálló nőket különböztet meg, nem önállóknak minősítve azokat, kiknek férje unitárius. Mi mind, egytől-egyig, egyenlően önálló nők vagyunk és ezentúl elvárjuk mindenütt, ahol nőket is érintő ügyekről van szó, az adókivetőbizottságban is, feltétlenül ott legyenek a mi megbízottaink.

Célunk természetesen a teljes egyenlőség, de tudjuk, hogy ezt nem lehet máról-holnapra megvalósítani. Ma még nem is lennénk elég öntudatosak és fegyelmezettek.

A mi mozgalmunk mai kezdő stádiumában tulajdonképen csak a keresése annak, hogy hogyan kezdjünk hozzá e cél felé haladni.

Megnehezíti helyzetünket az, hogy eddigi úgynevezett munkásságunk kimerült kéregetésben és mulatságrendezésben. Ezekre is szükség van, de azért be kell bizonyítanunk most, hogy egyébhez is értünk, mint buffet-rendezéshez.

Teljes tudatában vagyunk annak, hogy ma komoly és önálló szociális munkára van szükség. Ezt a munkát, örömmel mondhatom, meg is kíséreltük, amennyiben Nőszövetségünk 12 tagja, felosztva a várost, már majdnem minden unitárius nőt meglátogatott. Voltak esetek, ahol gyönyörűségünk telt a látottakban, míg máskor sajnos sok szomorút hallottunk és láttunk. S mi a fő, sok olyan tapasztalatot szereztünk, melyeket feltétlenül szükséges lenne a férfiakkal megtárgyalni, mert csak úgy lenne igazán értéke és értelme a mi munkánknak, ha mintegy szervesen és kiegészítőleg belekapcsolódna az ő munkájukba s remélhetőleg ez igy is lesz, ha most majd a férfiaink is meglátogatják azon családokat, hol csak a férfiak az unitáriusok. Közös munkánk betetőzése lesz egyházközségünk karácsonyi ünnepe, melyen talán sikerülni fog az összetartozás érzését minden unitárius szívben felébreszteni.

Legfőképen azért volna szükséges, hogy a nők mentől előbb tényleges jogokat kapjanak az egyházi életben, mert ez előkészítés lenne arra az időre, midőn az államban megkapják a választójogot. A gyulafehérvári határozatok ezt megigérték, s hogy ez talán mégsem volt csak írott malaszt, azt bizonyítja az a tény, hogy a nők ligája Bukaresben a Nemzeti Párt klubhelyiségeiben tartja összejöveteleit.

A „Gyulafehérvári határozat“ III. részének 3. szakasza a községi, megyei és parlamenti képviseletre vonatkozólag köz-

vetlen, egyenlő, titkos, községenkénti, arányos, 21 évtől mindkét nemre kiterjedő szavazati jogot helyezett kilátásba.

A román nők nagy önbízalmát mutatja az a tény, hogy az utolsó római internacionális kongresszuson meghívták a világ nőit, hogy a következő összejövetelüket, mely 1926 tavaszán lesz, Bukarestben tartsák meg.

Meghívást küldött még Páris, Athén és Jeruzsálem!

Ha Franciaországban a jelenlegi irányzat marad kormányon, úgy a német asszonyok is elmennek Párisba s akkor minden valószínűség szerint ott fogják megtartani, mert ma az internacionális mozgalom legfontosabb feladata, hogy a francia asszonyok megkapják a választójogot!

És ha Franciaországban ez sikerül, úgy remélhetőleg követni fogják a jó példát a többi román államok: Itália, Spanyolország, az ezek hatása alatt álló délamerikai köztársaságok, no meg remélhetőleg nem legutoljára Románia is!

A román nők Bukarestben székelő ligája immár 13 év óta küzd a nők morális, szociális, gazdasági, jogi és politikai felszabadulásáért. 1918-ban Jassyban egy második szövetség is alakult hasonló céllal. Esetleg csak rövid idő kérdése és a román nők kivívják számunkra is a szavazati jogot, ez pedig a kisebbségekre nézve feltétlenül előnyös lenne.

Ezt megértve, a szász evangélikus egyház 3 év előtt megadta a nőknek az aktív, részben pedig a passzív választói jogot is. Segesvárt például már van női presbiter. A férfiak politikai összejövetelein is a nők megbízottjai mindig jelen vannak.

Mindezen intézkedések fő indítóoka az a meggondolás, hogy a mai kisebbségekre és egyházaikra oly válságos időkben az egyháznak, mint a kisebbségi kultúra főbástyájának, minden tagjának áldozatkészségére egyenlően szüksége van. Ezt úgy tudja elérni, ha sikerül felköltenie az érdeklődést, melyet pedig csak úgy lehet ébrentartani, ha mindenkinek, tehát a nőknek is, részt enged ügyei intézésében és irányításában.

A katholikusok közismert politikai érzékére vall, hogy ezt megértve, szociális iskoláik és kurzusaik mind nagyobb súlyt fektetnek a nőkérdésre. A temesvári szociális misszió társulat főnöknője, Ikrich Auguszta, december elején két előadást tartott Kolozsváron a nőmozgalomról.

Ami a reformátusokat illeti, örömmel mondhatom, hogy a Ravasz László most kiadott könyvében három gyönyörű írásának thémája a nőkérdés. Egyszer azt mondja: „Miután az egyház családiasodni fog, — felhagyván az állami allure-ökkel — olyan főhelyre jut benne az asszony, mint a családban." Máshol pedig erélyes hangon védi a nők jogait: „Különb világot a gyermekeink érdekében! Minden nőnek ez az ősi követelése, ez az ősi joga. Ezért kell a nőmozgalom, ezért kell a nőnek szavazati jog, erre való az igazi feminizmus, a nőiség örök szent valóságának a hirdetése és a követelése."

A mi nőmozgalmunk eszményi lényege az kellene, hogy legyen, hogy minden unitárius asszony szíve és lelke legjavát egyháza oltárára tegye! Ma midőn a puszta létért való küzdelem olyan elemi erővel nehezedik reánk, ma kétszeresen a lelkünk mélyén kell, hogy erkölcsileg megalapozzuk egyházunk és társadalmunk életét.

Az idők változnak s mi változunk bennök, de vajjon meg tudjuk-e állani helyünket a mai megváltozott világban?

Első és legfontosabb feladatunk az önmagunk nevelése. Ezen önnevelés, melyet a mai viszonyok férfiaktól és nőktől egyenlően megkivánnak, természetesen a kölcsönös nevelést és egymásrahatást feltételezik. Az egyházi élet az, a hol a nők a maguk istenadta női mivoltukat legáldásosabban gyümölcsöztethetik, ha a férfiak módot és teret tudnak erre nyújtani. Ha nem sáncolják el magukat avult előitéletek mögé, hanem mint egyenlő értékü szabad embereket hívják őket munkatársakul!

Nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a következő generatio nevelésének felelősségteljes munkáját női segítség nélkűl nem lesznek képesek teljesíteni! Pedig ez a ma legsúlyosabb problémája.

Ez iskola épülete a legméltóbb hely arra, hogy e problémát megvitassuk.

A háború alatt — mindnyájan emlékezünk, — iskolánk épülete kórház volt. Egy őszi napon uj sebesűltek jöttek. Egy szőke halvány arcú ifjú is volt köztük, a lengyel légio egyenruhájában. Először a súlyos sebesültek lettek ellátva, végűl egyik ápolónő eljutott hozzá is s látva, hogy testi serülése nem súlyos, egy pár jó szóval közeledett feléje. Kérdezte, honnan jön, hova való és ki?

Az ifjú megremegett s elpirulva halkan felelt: „Egy ember, de ezt ma csak suttogva lehet mondani."

E kinyilatkoztatás, melyet egy gyermekember ihletett ajka ejtett ki e falak között, önkénytelenül eszembe jut ma, midőn az a feladatunk, hogy minden gyermekből, ki ez iskola kötelékébe tartozik és fog tartozni, itt embert tudjunk nevelni. Derék, becsületes, őszinte, kötelességtudó egész embert! Mert az iskolák feladata első sorban nem az, hogy egy csomó tudománnyal megtöltsék az idesereglő ifjúság fejét, hanem jellem és embernevelés! Itt meg kell, hogy tanuljanak a növendékek tanúlni és lelkesedni minden szépért és jóért, mert csak így fogják tudni megállani a helyüket az élet nagy iskolájában!

Ime: a feladat embernevelés, mégpedig fiuknál és leányoknál egyaránt. Hiszen mintegy az idők jelét mutatja az a tény, hogy habár a fiuk száma apadt, a leányoké, kik leányotthonunkba jönnek, évről évre nő.

De nem is a quantitas a legfontosabb, hanem a qualitas. Ma erős egyéniségekre van szükség, ma individualis nevelésre kell, hogy törekedjünk! Órizkedjünk a tömegneveléstől, elrettentő

példa Oroszország, mely mintegy várja egy új Ádám megváltó szavát: Hagyjátok az anyának gyermekét!

Mi lehetne a nők szerepe a vidékről bejött gyermeksereg és ifjúság között? Helyettesiteni a távollévő anyákat! Megteremteni a lelki kapcsolatot az otthon lévő szülők és itteni nevelők között.

A leányotthon igazgatásában is több szerep kellene, hogy jusson a nőknek, hogy valóban kedves, meleg otthona lehessen az serdülő leányainknak.

Nem lehetne-é, hogy minden gyermek, ki először intézetünkbe jön, hozzon magával egy, hogy úgy mondjam, útlevelet, melyet a községében működő nőszövetség küld a központi szövetségnek s melynek alapján mi kolozsvári asszonyok gondjainkba vennénk minden gyermeket. Mennyire meg lenne könnyítve a munkánk, ha így előre figyelmeztetve lennénk minden gyermek képességeire, szükség szerint hibáira és terheltségeire.

A városi fiuk szülőit pedig időről-időre értekezletre kellene összehívni, — a német iskoláknál nagyon is szokásosak az ilyen Elterabend-ek, mert úgy lehet igazán áldásos az iskola működése, ha az a családi neveléssel együtt halad s viszont a családokra is nevelőleg lehetne ilyen összejövetelek útján hatni.

Számot kell vetni azokkal a veszélyekkel, melyek ma serdülő ifjúságunk testét és lelkét fenyegetik: ponyvairodalom és kalandvágyat keltő moziképek, a vértfertőző nyavalya, valamint az alkohol és bolsevizmus mérge! Ezek ellen erélyesen küzdenünk kell! Nekünk egy testben és lélekben egészséges új nemzedékre van szükségünk!

Ebből a küzdelemből részt kívánni nemcsak jogunk, de kötelességünk, hiszen anyák vagyunk, a ma anyái; és ha a következő generációról beszélünk, a saját gyermekeinkről van szó!

Tudjuk, hogy férfiainknak ma, inkább mint valaha, nagy gondjaik vannak. Mi nem akarjuk gondjaikat szaporítani, hanem megosztani!

Hiszen ha áttekintjük kívánságainkat, inkább kötelességeket kívánunk, mint jogokat!

Mi ismerjük képességeink határát, de tudunk hinni és remélni a női szív határtalan bizalmával! S ezzel a bizalommal fordulok ma Hozzátok Főtanácsra összegyült unitárius férfiak. Keressétek a módját annak, hogy a mi munkánk a tieteket kiegészítse, hiszen mi egy célért dolgozunk és megértéssel kell a munkát megosztanunk! Nem szabad csekély erőnket az egymás elleni küzdelemben eltékozolni, közöttünk mindig béke kell, hogy legyen, — különben saját vérünk ajkáról kell majd hallanunk Hektor fiának kétségbeesett sikolyát: ha egymás ellen fordultok, az első áldozat a gyermek!

A praehistorikus kor anyajogot ismert, a történelem századain át följegyzett törvények apajogról szólnak, — de a kőbe

vésett és könyvbe írott törvények felett áll az az örök jog, melyet a természet a szíveinkbe oltott és ez a gyermek előjoga!

Nekünk tegnapban gyökerező ma embereinek a gyermek a Holnap, a gyermek a feltámadás, a gyermek az örökélet!

Férfi és nő együtt alkotják az eszményi embert, éppen ezért csak egyesült erővel tudják a gyermek emberré nevelésének eszményi munkáját teljesíteni!

Kérek eszméket, indítványokat arra nézve, hogyan lehetne ezen eszményi munkát egyházunk keretén belül egyesült erővel Isten segedelmével minél előbb és minél sikeresebben megvalósítani?

Kauntzné Engel Ella.

SZÁZ ESZTENDŐ AZ UNITÁRIZMUS MULTJÁBÓL.

A XIX-ik századnak számos kulturális és tudományos sikere mellett, nagy dicsősége, hogy szabad tért engedett a liberális vallásos gondolkozás és hívés érvényesülésének. Ennek köszönhetjük, hogy az eddig üldözött unítárius vallás Angliában és Amerikában nemcsak országos, hanem egyben világtényezővé tökéletesült. Erdélyben nehéz, nagy erőfeszítések között mint szervezett egyház és formulázott hitvallás háromszáz esztendő tapasztalataival, de nagy részben megcsonkítva és megfélemlítve jött át a XIX-ik századba.

Az ősiség, mivel az erdélyi dicsekedhetett, hiányzott a két testvérnél, de a mire ennek szüksége volt: az ífjúi hév, a vállalkozási bátorság, a szabad szárnyalás, meg volt azoknál.

A vallásos eszmék történelme sok érdekes és megható tűneményt ismer nemcsak a kereszténység köréből, hanem épp oly sokat a keleti nagy vallásokéból is. A brahmanizmus, budhizmus, hinduizmus, grecizmus, hellenizmus, mohamedánizmus közel állnak a kereszténységhez, részesek is abban s éppen azért a kereszténységnek egyik ága sem foglalhatja le a maga számára az egyeduralmat.

„Ha a kereszténység szent életének és legjobb theológiájának megakarjuk találni a megfelelő paralleljét, forduljunk a Brahmanok legjobb theológiájához és legszentebb életeihez" tanácsolja Mead (Fragments of a faith forgotten 11. l.), de mi megmaradunk a kereszténység körében s anélkül, hogy apológiát akarnánk írni, rámutatunk az unitárius hiteszmék körében jelentkező meglepő tűneményekre.

Az eszmék az egyéni jellemekben öltenek testet, ezek pedig néha káprázatos fénnyel, de mindíg olyan erkölcsi bátorsággal vonulnak végig a magok kis, vagy nagy világa színe előtt, mint akár a Hamlet atyja királyi árnyéka, a bűnös feleség előtt.

E rövid tanulmány célja az unitárius hiteszmék fejlődésének, hatásának és társadalmi jelentőségének megvilágítása. Erre kitűnő alkalmul kínálkozik az az örvendetes esemény, hogy az angolok *Britt és Külföldi Unitárius Társulata* és az amerikaiak *Amerikai Unitárius Társulata,* mint egyházszervezet a közelgő 1925 évi május 25-én fogja ünnepelni fennállása 100 évét.

Az ünnepnek misztikusan ható érdekességet kölcsönöz az a históriai tény, hogy a két hatalmas állam unitáriusainak egyházszervezetei ugyanazon a napon vették föl a nevöket (Unitarian Association). Majdnem szöveg szerint ugyanazt a célt tűzték maguk elébe, anélkül, hogy bármelyiknek is lett volna sejtelme a másik terveiről. Ezt fokozza az a másik históriai tény, hogy az erdélyi unitáriusokkal való érintkezés kezdete (1821) csaknem teljesen össze esik ezzel az időponttal.

Sem az angol, sem az amerikai nem akart egyházi szervezetet létesíteni. Társulatnak nevezték magukat, mert mindenik gyülekezetnek tetszésére volt bízva az önálló szervezkedés. A Társulathoz csatlakoztak ha jónak látták, s azt kifejezték azzal, hogy bizonyos évi járulékot szavaztak meg és küldöttek be a Társulat pénztárába. A függetlenség féltése oly nagy volt, hogy csak a legújabb időben járultak hozzá ahoz, hogy az idegen egyházból jelentkező és belépni akaró papot egy központi bizottság birálata alá bocsátják mielőtt lelkészökké fogadnák. A most érvényben levő szervezetről később lesz szó.

Ez a száz esztendő mérhetlen jelentőségü volt nemcsak az egyes egyházak belső életében s nemcsak az egyházhoz való viszony folytonos szilárdulásában, hanem abban a kifelé hatásban is, amelyet mindenik gyakorolt a maga országában és a távoleső világrészekben. Hogy az elért eredményt annál könnyebben lehessen mérlegelni, bevezetésül egy futó pillantást vetünk a kialakulás kezdő éveire, de mellőzzük a XVI—XVII. században lejátszódott és igen tragikus kimenetelü eseményeket.

Angliában először a Lindsey Theofil neve ragadja meg a figyelmet. A nagy anglikán államegyház papja. A bibliát tanulmányozza s kétségbe vonja (1771) a háromságtan jogosultságát, mert hiányzik a bibliai alapja. Elhagyja papi állását, Londonba vonul s 1774 április havában London egyik Themzeparti kis utcájában (Essex Street) szobát bérel s prédikálni kezdi unitárius eszméit.

Ez volt az első nyilvános unitárius istentisztelet Angliában. Ez a hely lett az angol unitáriusság Mekkája, de ez az amerikai és a magyar unitáriusoké is. Itt épült 1778-ban az első unitárius imaház *Essex Street Chapel* név alatt. Az Essex Street név igen kedvesen cseng minden unitárius fülébe, mert itt alakult meg az angol unitáriusság központja, innen indult ki nemcsak a britt szigetekre, hanem a messzi külföldre is az unitárius misszió. De koránt sem oly gyorsan, nem is oly könnyen, ahogy a mai helyzetből következtetni lehetne. Már csak az a tény, hogy az egész országban egyedül állott, nagyon nehézzé tette Lindsey munkáját. Súlyosbította az, hogy a püspöke igen szívélyes levélben kérte maradásra, paptársai támadták elszakadása miatt, feleségét nagy rokonság vette körül és kérték, régi hivei sírva könyörögtek, de minden hiábavaló volt.*

* Brook Herford: Unitarianism in England.

Nem csekély akadály volt az angol törvény. Ámbár 1688-tól kezdve meg volt engedve az angol egyháztól elszakadás (dissent) s ezt a korábban (1662) elűzött kétezer „puritán" pap jól fölhasználta, mégis érezni kellett az elnyomást, hiszen ezek a protestánsok nem is merték templomnak, csupán kápolnának (chapel) nevezni imaházukat, s a mellett nagy részök megmaradt trinitáriusnak, kivéve a kongregácionálistákat, akik a XIX-ik században az unitárius gyülekezetek zömét hozták át.

Lindseynek nagy szolgálatot tettek jeles személyes barátai, különösen a tudóshirben álló Priestley, aki szintén pap volt, s a protestáns csoporthoz tartozott.

Priestley mindent tudományos alapossággal vizsgált meg és merész bátorsággal ki is hirdette a mit igaznak talált. Paptársai fölháborodtak, midőn a háromságot, valamint Krisztus istenségét megtagadta és kijelentette, hogy az unitárizmus a kereszténység eredeti tana. A határozott föllépésnek eredménye lett. Nagyon sok pap, a hivekkel együtt, rájött hogy ők is tényleg unitárius nézeten vannak, s ha nem is vették föl az unitárius nevet, ehhez a csoporthoz csatlakoztak.

Priestley csak megindította, de nem fejezhette be a munkát, mert egy politikai cikkében, az akkor előtérben levő, francia forradalom mellett nyilatkozott, s azt a zsarnoksággal szemben jogosultnak nyilvánította. Vesztére, mert a tömeg föllázadt ellene, házát, templomát szétrombolta, könyvtárát, butorait megsemmisítette és a már 61 éves férfit menekülésre kényszerítette. 1794-ben átvitorlázott Amerikába.

Az angol unitárius mozgalom nem szűnt meg. Az idő mind jobban érlelődött számára. 1813-ban eltörli a parlament az eretnekek megégetését kimondó törvényt. Közben megindult a belmissziói munka. 1825-ben megalakult a Britt és Külföldi Unitárius Társulat. 1839-ben Martineau két paptársával fölveszi a harcot az anglikán egyház papjaival szemben. Ez volt az angol „nagyváradi", vagyis liverpooli disputáció, az unitáriusok óriási győzelmével.

Amerikában már meg volt alapozva az unitárius mozgalom. Dr. Freeman Sámuel volt a vezérök, 1787-ben történt az első nyilvános nagy esemény. Bosztonban az anglikán egyház legszebb temploma a *King's Chapel* unitáriussá lett. Érdekes a története. Az amerikai szabadságharc megkezdődött. Washington csapatai diadalmasan haladtak előre. King's Chapel papja és a hívek királyhű tagjai elvonúltak a királyi csapatokkal. A templom bezárva maradt. Dr. Freeman kinyittatta. A szertartást átdolgozta a Lindsey-féle mintára. Folyamodott a püspökhöz fölszentelésért. A püspök megtagadta. A hívek vállalták a fölszentelés elvégzését.

1787. november 17-én történt. Az estvéli istentisztelet a rendes eljárás szerint megkezdődött. Ekkor a presbiterek közrefogták a papot a bibliát tartó állvány mellett, mely a tem-

plom keleti részében külön állott. Az idősebb presbiter (senior warden) rövid beszédet mondott a gyülekezethez. A lelkész olvasta a felszentelő imát. A presbiter felolvasta a határozatot s miután a gyülekezet választó tagjai kézföltartással megerősítették, az elnök fölszólította Freemant nyilatkozatra. Freeman így szólt: Testvéreim, örömmel és hálával fogadom és elfogadom a választást és a felszentetést is, amelyet jogszerűnek és apostolinak ismerek el. Imádkozom Istenhez, hogy segítsen meg engemet az ige hírdetésére s hogy teljesíthessem az egyház rendeleteit Isten dicsőségére, a Megváltó tiszteletének előmozdítására, a hivek lelki épülésére! Ezt a fogadalmat Freeman aláírta és átadta a keblitanácsnak. Ekkor a gondnok, vagyis a keblitanács elnöke, a lelkész fejére tévén kezét így szólt: „Én, mint e gyülekezet idősebb presbitere, a rám ruházott jognál fogva a mindenható Isten színe előtt s e tanuk jelenlétében Önt, Tisztelendő Freeman Jakab úr, ezennel igazgatójának, lelkészének, papjának, pásztorának, nyilvánosjogú tanítójának és tanító seniorának nyilvánítom ezen püspöki egyháznak. Ennek bizonyosságául átadom ezt a könyvet (biblia), amely tartalmazza Isten szent jövendöléseit és mindazt, amik Jézus Krisztus szolgájára tartoznak. Az Úr áldja és szentelje meg s adjon Önnek békességet most és mindörökké." Midőn ez elhangzott, az egész gyülekezet rámondotta: Amen. Következett a szertartás többi része és a felszentelési beszéd. Ezzel a megható szép ünnepély véget ért s megkezdődött egy magasztos egyházi munka.

Az anglikán egyház nem nézte öszszedugott kézzel. Négy pap egy köriratban kiközösítette Freemant. Az új lelkészt ez az eljárás nem zavarta meg, ellenben megindúlt az az áram, amely eddig a lelkek mélyén folyt. Számosan ráeszméltek, hogy ők már régóta unitáriusok. Massachusets államban és Új Anglia számos helyén egyszerre jelentkeztek nemcsak egyesek, hanem egész gyülekezetek s miután Priestley Angliából átköltözött (1796), új erőt vett a mozgalom, de 1815-ig nem vetett nagyobb hullámot. Ekkorra oda érett a hangulat, hogy a tisztán unitáriusoknak el kellett válniok az orthodoxoktól.

1815-ben sajtó útján támadták meg az unitáriusokat s azzal vádolták, hogy Jézus Krisztust megalázták, hogy titokban dolgoznak és nem méltók a keresztény névre.

Ekkor kitört a harc az orthodoxok és a liberálisok között, bekövetkezett a szakadás s egyben megszólalt a ma is híres Channing nemesen tiszta és meggyőzően krisztusi evangéliuma. Ő magyarázta meg az unitárizmus igazi lényegét: a hitszabadságot. Ez a hangulat tört ki a Channing lelkéből különösen 1819-ben Boltimoreban az első unitárius lelkész beiktatásán.* Az orthodoxok felvették a keztyüt. A harc tovább

* Lásd Channing művei magyar fordítását.

folyt, de tényleg csak az unitáriusok nyertek. Lázasan szervezkednek. Könyvek, folyóiratok, jótékony intézetek, egyremásra keletkeznek.

Legnagyobb alkotásuk volt 1825-ben Az Amerikai Unitárius Társulat. Öt rövid pontba foglalták a Társulat célját és föladatait.

1. Adatgyűjtés és tájékozás az unitárius kereszténység helyzetéről az országban.

2. Egység és rokonszenv megteremtése és kölcsönös munkásság a liberális keresztények között.

3. Olcsó könyvek, füzetek kiadása a helyes vallásos felfogás tisztázása és terjesztése érdekében.

4. Misszionáriusok küldése főleg olyan helyekre, ahol nincsen állandó lelkész.

5. Továbbá gondoskodás a kínálkozó alkalmak szerint a lelkészek fizetése pótlásáról, templomépítésről stb. stb.

Ez lett az amerikai, de egyben az angol unitáriusság Magna Chartaja. Nemcsak az a sajátságos tény, hogy ugyanazon a napon szerveződtek, hanem az is, hogy egy volt a céljok, egyenlő eszközökre támaszkodtak és nagy részben egyenlő körülmények között fogtak a szervezett munkához.

A XIX-ik században uralkodó reform-szellem és a tudományos igazságok után való általános óhajtozás, az unitárius felfogásnak nagy szolgálatot tett. A biblia ősforrásai feltárása, a keleti ásatásokkal szaporodó új anyaggyűjtés, a kritikai szellem merész szárnyalása, forradalmi hangulatot teremtett. Az angolok Manchesterben a XVIII-ik század végén, az amerikaiak, *Cambridgeben* a Harvard egyetemen (1806) unitárius theológiai akadémiát nyitnak. Tanáraik a legszerencsésebben választott tudományos készültségű s amellett általános tiszteletet parancsoló jellemes férfiak. A papi kar már csak a kialakulás természetéből következtetve is, elsőrendű tanúlt emberekből áll. A mindig szükséges irodalmi védelmet és egyben a propagandát is, nagy készséggel és készültséggel folytatják. Már a XVIII-ik század utolsó felében sűrü egymásutánban szórják szét Amerikában a névtelen s talán annál feltünőbb füzeteket. Hasonlóan járnak el Angliában a XIX-ik század elején kezdve. Még ellenségeik is elismerik, éppen mint egykor Meliusék Dávid Ferencékről, hogy írásukat „szelid mérséklet, türelem és tudományos szellem hatja át."

Angliában s Amerikában is, a lélekszám arányán jóval túlterjedt az a hatás, melyet a közerkölcs és a közszellem kialakitásában s a politikai élet és fölfogás irányításában elértek.

A haladás föltétele a szabadság, megnyitott minden ajtót előttük, melyen bejuthattak a tudomány és az elmélet bármely csarnokába és akadály nélkül szívhatták magukba az új igazságokat. Dr. Martineau, aki mindig fiatalnak érezte magát,

ha szabadságról volt szó, (allways young for liberty) a régi XVIII-ik századból átvett deismusból épp oly bátran kibontakozott, mint Dávid Ferenc az adoratio Christi-ből. Angliába és Amerikába is hamarabb eljutott a csodákban való kételkedés, mint Magyarországba vagy Erdélybe. Martineau, éppen mint Parker, bátorsággal prédikálták a csodákban működő és önkénnyel uralkodó Isten helyett a Jézus szerető édes atyját. És hirdetni kezdették a tiszta, mély és hévvel lobogó hitet, amely átölelte és kielégítette az egész XIX. század lelkeit. Martineau szónok, tanító, személyes barát és a lelkek vezére. Krisztusról hirdetett fölfogása és átérzése túlterjed rendes körén és mindenütt beszivárog a lelkekbe bűvölő bájjal és hatalommal írt beszédeiből.

Channing Amerikában olyan krisztusi fölfogást teremt, amely elnémítja a leghevesebb ellenséget is, mert ő nemcsak evangéliumi igazságokat hirdet, hanem olyan humanizmust, amelyet kénytelen tiszteletben tartani, aki a XVIII. század irányító eszméit bár csak halványan is ismerte. Parker és Martineau Channinget elismerik mesteröknek, de Parker, miként Pál, a leghevesebb minden kérdésben, amihez hozzá szól. Ő a reformátorok reformátora. Radikális a végletekig és amellett olyan kegyes, jámbor és istenfélő, mint akár Augustinus. Martineau mélyebben szántó filozófus, aki olyan brilliáns nyelvvel kezeli a gondolatot, amilyet csak az sajátíthat el, aki francia ősökre támaszkodhatik és a Shakespeare iskolájában tanul.

Százesztendős unitárius irodalma: a szószéki, a theológiai, a hymnológiai és a tudományos, oly gazdag, hogy csaknem átfoghatlan. Ezuttal legyen elég ráutalnunk a Keresztény Magvetőben megjelent dolgozatokra és az önálló kiadványokra (Unitárius kiskönyvtár, Unitárius füzetek és egyes kötetek.) A rendelkezésünkre álló teret fölhasználjuk a magyar unitárius egyház és az angol, meg az amerikai társulatok közötti érintkezés ismertetésére.*

Az erdélyi unitáriusok az akadémiták utján érintkeztek a külfölddel. Ezek az ifju theológusok a XVIII-ik század utolsó feléig Hollandiában tanultak s itt, habár csak elvétve is, találkoztak az angol dissenter theológusokkal. Erről, valamint a hollandi kapcsolat részleteiről még nagyon keveset tudunk. A jövő föladata a további kutatás és tanulmányozás.

A hollandi kapcsolat megszűnése után a német és főleg a göttingai egyetemet látogatták ifjaink. Körmöczi János jeles püspökünk épp akkor tanult külföldön, amikor az angol unitárius mozgalom a nyilvánosság elébe került. Nagyon valószinü, hogy Göttingában tanuló angol ifjútól értesült, hogy Lon-

* Jakab Elek két cikkben részletesen ismertette az összeköttetés első nyilvánulásait Ker. Magv. 1890., 1891. évf.

donban unitáriusok vannak. Erről értesítette Lázár István püspököt, valamint arról is, hogy a londoni papnak levelet írt. A püspök 1797. jul. 30-án kelt levelében ezt kérdezi: „A londoni unitárius papnak vette-e Tiszt. úr levelét? S ha igen, mit írt valami nevezetest? Ezekről jó szívvel venném tudósító levelét."

Sem az angol pap leveléről, sem a Körmöczi válaszáról nincsen tudomásunk, de ez a pár sor elégséges annak igazolására, hogy összeköttetésünk az angol testvérekkel már százhuszonötéves. Az nem lep meg, hogy a kezdet még homályban van s a folytatás is szakadozott, mert angol testvéreink a kialakulás nehéz munkájával voltak elfoglalva, az erdélyiek pedig az akkori lassu és nehéz közlekedés miatt nem tudták tovább fűzni a megtalált láncszemet. De a 25 év mulva mutatkozó újabb jelből azt következtetjük, hogy az erdélyiek egy vagy más uton küldöttek tudósítást magukról, mert Fox W. J. lelkész 1821-ben megküldi Sylvester György theológiai tanár címére az angol unitárius vallás történelméről és állapotáról szóló nyomtatott füzetet**, ami azt mutatja, hogy Londonban nyilvántartásban volt nemcsak az, hogy Kolozsvárt theológiánk volt, hanem az is, hogy itt kik a tanárok. Sylvester megköszönte a küldeményt, de sűrűbb levelezés nem kezdődött 1825-ig. A megalakult Britt és Külföldi Unitárius Társulat titkára Sylvesternek válaszolt október 19-én írt levelében és megköszönte az erdélyiekről küldött tudósitást,*** melyben Sylvester általános képet nyújt a vallásról, egyházról és az akkori állapotokról. Figyelmet érdemel, hogy ugyanakkor Nagy Lázár főgondnok is írt Londonba Aspland Róbert lelkésznek. Tehát az erdélyiek kellőképen méltányolták az angol kezdeményezést, csak az föltünő, hogy Sylvester válasza négy évet késett.

Fox a levélre angolul válaszolt, „hallván gróf Bethlen Domokostól, hogy az angol nyelv Kolozsvárt miveltetik." A levelet Bethlentől küldötték el, úgyszintén több könyvet is. A könyvek (5 drb) megérkeztek, de ennél is többet ér az a szivélyes rokonszenv és érdeklődés, amelyet Fox a levelében kifejez s amelynek, ez ismert első levél után, nemcsak száz, hanem ezer folytatása is volt, majdnem ugyanazzal a záradékkal: „Minden unitárius angol velem együtt legnagyobb tiszteletet érez azokhoz, akik Erdélyben a mi vallásunkhoz ragaszkodnak. Imádságunkba foglaljuk kollégiumaik, templomaik és iskoláik szerencsés fennmaradását s reméljük, hogy örömmel fogadják, ha olykor fölkeressük levelünkkel és ezen az úton leszünk segítségükre a tiszta kereszténység szolgálatában."

* Körmöczi levele az egyházi levéltárban.

** Unitariorum in Anglia fidei, historiae etc. brevis expositio. Magyarul Ker. Magv. 1890. évf.

*** Epistola ad unitarios in Anglia missa. Jakab Elek közli rövidítve a K. M.-ben 1891-ben.

Két év mulva Molnos Dávid írt levelet Londonba, melyre Bowring J. lelkész válaszol latinul.*

Az angol, amerikai és magyar unitáriusok viszonyát bensőséges és eleven egységgé először Bölöni Farkas Sándor tette 1831-ben, midőn észak-amerikai utjában először a londoni, azután a bostoni unitárius központot és a vezetőket személyesen meglátogatta. Ez az ideális gondolkozásu és nagytudásu férfiú igen jó hirnök volt szegény erdélyi egyházunkból. Személye nagy rokonszenvet és bizalmat biztosított számunkra a külföldön, Magyarországon és Erdélyben is. Észak-Amerikáról írt könyve helyet biztosított számára az akkor még ifjú Magyar Tudós Társaságban (most M. Tudományos Akadémia).

Nagy szükségük volt a sokat sanyargatott erdélyieknek ezekre a bátorításokra, mert a létérti küzdelem fájdalmai és sebei még mindig elevenek voltak.

Farkas Sándor szép és lelkesítő jelentést tett az E. K. Tanácsnak a külföldi testvérekről s egyben megnyitotta az amerikaiakkal való érintkezés utját. Az A. Un. Társulat külügyi titkára, ifj. Ware Henrik, az erdélyiekről kapott értesítést rövid tájékozóval köszönte meg. Molnos Dávid tanárnak írt levelében jelzi, hogy már régebben megvolt határozva a levelezés megkezdése, mert „mély tiszteletet éreznek az ottani unitáriusok ősi és tiszteletreméltó vallása iránt."**

A Farkas Sándor nyomában s talán biztatására Székely Mózes akademita Göttingából átment 1832-ben Londonba s ott töltött pár hetet. Az angolok ellátták költséggel. Ha nem is volt további eredménye, annyit elért, hogy ő lett az első erdélyi theológus ifjú, aki londoni unitáriusainkkal megismerkedett. A második volt Jakab József, Jakab Elek testvére, aki mint jeles ifjú, jó és lelkes szónok feltünést keltett a rideg Albionban. Ő már theológiai előadásokat is hallgatott 1848-ban és 1849-ben. Ez volt az első lépés abban az irányban, amelyet tíz év mulva Tagart Edward és Steinthal Alfréd látogatásai s illetőleg az Erdélyben lakó Paget János levelezése befejezéshez juttatott: az unitárius theológus akademitáknak a londoni s később oxfordi theológiai akadémiára rendes hallgatók gyanánt bevonása. A kezdeményezéshez tartozott Ferencz József, Buzogány Áron és Marosi Gergely akademiták londoni látogatása, de ez már mélyebb nyomot hagyott hátra, mert összeesett a Britt és

* Bowringot a politikai pályára terelték, lovaggá avatták s Kinában és Indiában követségi szolgálatot teljesített. Hátsó India fejedelme követséggel bizta meg több európai udvarhoz. Bowring volt az első angol, aki Petőfitől és más magyar költőtől egy kötet fordítást adott ki.

** Buzogány Áron rosszalását fejezi ki afelett, hogy Ware-nek nem küldöttek választ. Erre Kozma László megjegyzi, hogy a választ Molnos Dávid vele iratta le s ő vitte el Farkas Sándorhoz expediálásra. *Emlékkönyv az erdélyi és angol unitáriusok között 1825. óta folyt levelezésekről s egyéb érintkezési viszonyaikról.* Összeállította Bozogány Áron. E leveleket közölte 1891-ben a Ker. Magvetőben Jakab Elek.

Külf. Unitárius Társulat 1859. évi májusi közgyülésével. A közgyülésre meghivót kaptak és az Erdélyből csak akkor érkezett Steinthal két oldalán az elnöki emelvényen foglaltak helyet, sőt Ferencz J. és Buzogány beszédet is mondottak. Erdély akkori sorsa, az a veszedelem, amely az osztrák kormány részéről iskoláinkat fenyegette s az a rokonszenv, amelyet Kossuth a magyarok iránt Angliában fölébresztett, mind nagyon elősegítette a hitrokonságnak tettekben megnyilvánulását és azután szünetlenül fokozódását. Az akademiták sorozata megindult 1860-ban Simén Domokossal és folytatódik ma is. Már kezdetben szóba jött, hogy Kolozsvárra hivjunk meg egy angol theológust, de ez akkor is, később is elmaradt, miután a nyelvünk megtanulására nem vállalkozott senki. Ellenben angol és amerikai papok, valamint világiak is sűrű egymásutánban jöttek ide látogatóba.

Nagy jelentőségü mozzanat volt az 1868. évi 300-dos zsinat. Az angolok képviselőül ide küldik theológiai akadémiájuk kitünő igazgatóját Tayler Jánost. Ezzel tetőződik be az első ötven esztendő. Ekkor jut véglegesen tudomására az egész külfüldi unitáriusság annak a nagy erkölcsi tőkének, amely az erdélyi unitáriusság háromszáz esztendős multjában jegecesedett ki.

Az angol és az amerikai unitáriusok ötven év alatt teljes diadalra juttatták hitnézeteiket a sajtóban, erkölcsi és szellemi tőkéjüket a társadalomban, az állami és polgári életben. Csak most tudták teljes értéke szerint méltányolni az erdélyi unitárius egyház háromszáz éves heroikus kitartását.

E hármas viszony ettől kezdve oly széles mederben hullámzik, hogy részletes összefoglalására egy terjedelmes kötetet kellene megnyitnunk.*

Egy közelebbi cikkben rá fogunk mutatni arra a hatásra, amelyet ez a viszony theológiánkra és hitnézeteinkre gyakorolt.

(Befejezése következik.)

Dr. Boros György.

* A levelezés nagyjában össze van állítva három nagy ívrét kötetben 1918-ig. Az adatok nagy részét ebből a forrásból merítettük.

TROELTSCH ERNŐ.

1923 február 1-én halt meg nemcsak Németországnak, de az egész modern protestantizmusnak egyik legkiválóbb theologusa, kinek szabadelvű vallásos felfogása sok tekintetben irányító befolyással volt napjaink unitárius életbölcseletére is. Épen emiatt tartottuk helyénvalónak róla az alábbi ismertetést közölni. *Szerk.*

Troeltsch 1865-ben született Augsburgban egy bajor orvos házában. Az apai hivatás tudományos iránya kifejlesztette benne az érzéket a modern kultura reális és pozitiv alkotásai iránt. A gimnázium bevezette az ókor világába. Tudományos hajlamai a metafizika és történelem felé vonzották. Ehez járultak azon vallásos aspirációk, melyeket ő maga veleszületettnek szeretett nevezni. Igy lett belőle protestáns theologus; mint ahogy egyszer egy önleírásban maga is mondta: „Ifjusága idején többé-kevésbbé a theologia volt az egyetlen út, mely a metafizikához és a leglelkesitőbb történelmi problemákhoz vezetett".

Soha sem sajnálta a theologiának szentelt éveket, melyek befolyását a problémák feltárásának és megoldásának módjában a beavatottak még utolsó bölcsészeti munkáiban is feltalálják. Troeltsch mint tanuló érintkezésben állott a XIX-ik század 80-as éveinek két legkiválóbb theologiai iskolájával, melyek Erlangenben és Göttingenben voltak. Az első, melynek hátterében Schelling, sőt Plato állott, hajlamát a metafizika felé irányította; ez meggyőzte arról, hogy az élet vallásos felfogása, sőt mi több, minden az életről alkotott fogalom végeredményben nem értelmi fejlődésen nyugszik, hanem személyi bizonyosságokon. Göttingenben Ritschl-től, valamint ennek munkatársaitól és tanítványaitól, különösen Harnack-tól, Troeltsch kedvet kapott a pontos történelmi munkához a bölcsészeti tudományok terén. De mindkét theologiai iskola, habár nagyon külömbözött egymástól, egyenlően elkülönítette a vallást és a kereszténységet, mégpedig kétszeresen: egyrészt a vallást elválasztotta minden más kulturális megnyilatkozástól, különösen a filozofiától, másrészt pedig a kereszténységnek

egészen külön helyet jelölt ki a vallások általános történetében ... Troeltsch és az ő nemzedéke visszahelyezték a kereszténységet a vallások általános történetébe és megszüntették a theologia elszigeteltségét a bölcsészettel.

* * *

Ez általános tájékozódás után nézzük Troeltsch irodalmi munkásságát részleteiben.

Az előkészítő munkák egy egész sorozata után, melyek monografiákban és gyűjteményekben jelentek meg, Troeltsch összefoglalta következtetéseit a protestans kereszténységről és a modern kor keresztény egyházáról egy terjedelmes tanulmányban, mely a „Kultur der Gegenwart“ című gyűjteményes vállalat egy részét képezi. Dilthey nyomdokain járva, igyekezett meghatározni, hogy mi jellemzi a modern kultúrát. Itt úgy találta, hogy a középkorral való ellentét felmutatása által csak a modern világ negativ vonásai jelennek meg világosan: a tekintély elve helyet adott az autonomiának, az universalis egység az individualismusnak, a transcendentalis az immanensnek, a világ pessimisztikus megítélése optimisztikus irányoknak, melyek a folytonos haladást hirdetik. — Azt a racionalismust, mely a minden embernél közös értelem alapján állva, az igazság egyetemes értékű megismeréséhez akart vezetni, Troeltsch csak a XVIII. századra nézve ismerte el jellegzetesnek. — A XIX. század történelmi felfogása, mely kidomborította a történelem változó és viszonylagos szempontjait, annyira megingatta a racionálizmust, hogy többé nem lehet jellemző vonása a modern világ összességének. A modern kultúrának tulajdonképpen csak külső és negativ vonásait lehet meghatározni. „A modern világ mind komplikáltabb lesz és bővelkedő ellentmondásokban.“ Éppen az ismeretek sokasága és minden momentum világos meglátása tartja vissza Troeltschöt attól, hogy e kor jellegzetes vonásait positve és véglegesen megállapítsa.

Miután Troeltsch eképen jellemezte a modern európai szellemet, belerajzolta ebbe a keretbe a protestántizmus képét. — „A protestántizmus elsősorban is főbb jellemvonásaiban a középkori eszme átalakulása, és a mi tagadhatatlanul nem középkori, tehát modern vonás van benne, az csak akkor jöhet számításba, ha a protestántizmus első és klasszikus alakja összeomlott.“

Troeltsch itt tulajdonképpen csak levonja a következtetést azon XIX. századbeli eszmeáramlatból, mely igyekszik a régi protestántizmust és a katholicismust lehetőleg egymáshoz közel hozni, mindkettőt ellentétbe helyezve a modern kulturával. Dilthey-vel egyértelmüleg Troeltsch legyengíti ezen feltevéseket, s elfogadja, hogy a protestántizmusnak két formája volt: Luthernek régi katholikus protestántizmusa, mely különbözött a túlmodern Zwingliétől és a még modernebb XVI. századbeli spi-

ritualistákétól, — és egy új protestántizmus, mely ha ugyan még nem szövetkezett, de mind inkább társúlt már a modern kultúrával.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Valamint a modern kultúrának még nincs határozott karaktere Troeltsch munkájában, ugy az új protestantismusról is csak ezt mondja: „Csak a negatív vonások jelennek meg világosan; a természetfeletti visszautasítása és a csodának, valamint az ember eredendő bűneiről alkotott pesszimisztikus felfogásnak, az egyház dogmatikus tekintélyének, végűl minden aszketikus morálnak és kultúrának tagadása."

Miután a modern kultúra, még be nem végzett, — de fejlődésre képes, olyan teremtő sythésisre van szükség, mely kielégítse a jelent és így jobb jövőt készítsen elő. Ha a klasszikus protestantismust nem lehet fenntartani a modern szellemi életben, szükséges, hogy megújhodjék. De ez a meggondolás visszavezet azon kérdéshez, hogy a vallás és kereszténység általában fenntarthatók a modern világban?

Troeltsch hosszú cikkek sorozatában védelmébe vette a vallás theista formáját és az erkölcsöt, szemben az ellentétes modern irányokkal, mint amilyen a materializmus, monizmus és pantheizmus, Kant nyomdokain járva, megállapította, hogy az ember lelki hajlamai között van egy à priori vallásos hajlam. A vallás ezen különleges jelleme megnyilatkozott a vallások egész történetében, mely ennélfogva minden részében bizonyos foku igazságot tartalmaz. Ebből a szempontból kell meghatározni a kereszténység helyét is.

A kereszténység abszolut értékének állítása, olyan értelemben, hogy csak egyedül az „a helyes vallás", nem állja meg helyét a modern világban. — A kereszténység inkább egy történelmi jelenség és éppen ez által viszonylagos értékű. — Ebből kifolyólag csak arról lehet szó, hogy ki legyen mutatva a kereszténység elveinek általános felsőbbrendűsége kultúránkra nézve. Erre törekszik Troeltsch legfontosabb írásában a systematikus theológia terén: „Die Absolutheit des Christenthums und die Religionsgeschichte."

A kereszténység e könyvben úgy jelent meg, mint a legmagasabb a jelenleg létező vallások között; mindazonáltal a lehetősége egy még felsőbbrendű vallásnak a jövőben, nincs kizárva, — bár nem valószínű, mert új teremtődések a vallásos történelemben felette ritkák. Troeltsch így megkísérli a kereszténység értékének centrális kérdésében egy összeegyeztetést hozni létre. A történelem és a relativizmus el kell, hogy ismerjék, hogy előjönnek a történelemben áramlatok és irányok mégpedig olyan elismert értékekből kiindúlva, melyeket csupán egy személyes „alapvető tett" tett azzá, a mik; — más részről a kereszténység le kell, hogy mondjon minden véglegesen abszolut értékről, megelégedve azzal, hogy a napjainkig

terjedő vallásos történelemben a legmagasabb helyet foglalja el.

De a valódi nehézség, mely a kereszténység absolut volta ellen szól, nem sajátságosan vallásos jellemében rejlik, hanem ethikájának viszonyában a praktikus élettel és a jelenlegi kultúrával szemben. — Az egyén intim és személyes erkölcse valóban hasznos impulzust nyer a vallásból, de a gazdasági, politikai, tudományos és művészeti életet, mintha nem lehetne a keresztény erkölcs által kormányozni. Troeltsch, éppen mint Naumann F. is, fölteszi a kérdést, „hogyan lehetne egy immanens és egy transcendentális erkölcsöt, valamint a kultúrát és aszkétizmust összeegyeztetni?"

Troeltschnek ide vonatkozó tanulmányai, az „Egyház és a keresztény csoportok szociális tantételei" címen több mint ezer oldalt tesznek ki. Ezeknek eredményeit röviden a „*Kereszténység szociális filozófiájá*"-ban (Zürich, 1922. Verlag Seldwyla) címen foglalta össze. Hanem e probléma tárgyalásánál már felmerültek olyan kérdések is, melyek túlhaladják a vallást és theologiát s — kezdődik a vitatkozás a marxismussal és a modern szociologiával. Azt kell vizsgálni, hogy vajjon csak a gazdasági feltételeknek és szociális hatásaiknak van teremtő erejük és csak ezek okozzák a politikai és vallásos jelenségeket, vagy pedig a vallás és a kereszténység is hozhat létre szociális hatásokat, melyek közreműködhetnek a szociális jelenségek gyorsításában vagy lassításában. Troeltsch komoly okok és a történelemből merített bőséges bizonyítékok alapján, az utóbbi tételt fogadja el, hogy materialis tényezők, különösképpen a gazdaságiak, erős hatást gyakorolhatnak a vallásos nézetekre.

A keresztény eszme kezdet óta három fő formában nyert kifejezést; ezek: az Egyház, a szekta és a miszticizmus. Troeltsch különös gondot fordít egymástól való elkülönitésükre és annak a megállapítására, hogy milyen volt szerepük a világban.

Miután eképen a modern problémákat a vallás és erkölcs terén minden megnyilatkozásukban megvizsgálta, — a filozófia felé fordult, vagyis pontosabban a történelem filozófiája felé. Utolsó nagy művét: A „Der Historismus und seine Probleme" (1922) ennek szentelte. Az első rész célja megadni az elméleti alapot; a második a történelem konkrét filozófiája kellett volna, hogy legyen, de nem fog megjelenni, mert időközben a szerző meghalt.

A leghosszabb fejezet: „a történelmi evolutió megismerése és az universalis történelem." Elvonultatja előttünk a történelem filozófiáját a XIX-ik és XX-ik században, még pedig minden európai országban.

Hegel mellett Marxot ismerteti kimerítőleg, valamint a történelmi mozgató erejét annak a pozitivizmusnak, melynek

különösen Franciaországban (St. Simon, Comte) voltak képviselői. Egy nagyon is érdekes rész a következő címet viseli: „Die Entwicklungsidee des historischen Realizmus" (A históriai realizmus fejlődéselve.) Ez internacionális eszme németországi képviselői *a)* a század közepén élő metafizikusok (Lotze, Hartmann, Eucken), *b)* az élet psychologizáló filozófusai (Nietzsche, Dilthey, George iskolája, Spengler), *c)* gondolkozók, kik az a priori eszmét elfogadják (Riehl, F. A. Lange, Kant iskolája Marburgban, Windelband, Rickert, Max Weber, a phenomenológiai iskola, Scheler). Külföldön történelmi reálizmust találunk az olasz Croce és a francia Bergson neo-romantikus pozitivista metafizikájában.

E négyszáz oldalon Troeltsch rendkivüli tudása és képessége: belehelyezkedni mások gondolatvilágába, ragyogóan érvényesül. Itt éri el tetőpontját valódi művészete a tipikus karakterek megérzésében és a viszonyok és különbségek megvilágításában. Ez a munka a modern intellektuális életnek egész encyklopédiája; kifejti a nyugati álláspontot úgy a történelmi kérdéssel, mint annak fejlődésével szemben.

(Befejezése következik.)

Grützmacher H. Richard.

Ford. *Kauntzné Engel Ella.*

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG ÉVI KÖZGYÜLÉSE.

Unitárius Irodalmi Társaságunk 1924. nov. 8-án d. e. 9 órakor tartotta meg főt. Ferencz József püspök úr elnöklése mellett választmányi és évi közgyülését nagyszámú tag jelenlétében.

Az elnöki megnyitó után Dr. Ferenczy Géza főgondnok ur, a Társaság igazgatója terjesztette elő beszámolóját, mely felöleli egy év szellemi és anyagi eredményeit s irányt jelöl a jövőt illetőleg. E beszámolónak teljes szövege következő.

Tisztelt Közgyülés!

Az Unitárius Irodalmi Társaság Közgyülésére jöttünk össze, s alapszabályszerü hivatásunk: (18 §)

a multra vonatkozólag: számadást nyújtani a letelt év alatti munkálkodásunk erkölcsi és anyagi eredményéről;

jövőre vonatkozólag pedig: megállapitani müködésünk vezérelveit, költségvetésünket, és gondoskodni ezek végrehajtásáról.

Most, midőn egy év zárszámadását mutatjuk be, ha sajnálattal is állapitom meg, hogy a jövő bizonytalansága, a létfenntartásnak napról-napra fokozódó gondja, — s főleg a repátriáltak nagy száma — a munkaerőt, és — talán hozzátehetem — a munkakedvet is apasztották;

s ha el kell is ismernem, hogy sem az idegölő bizonytalanság, — sem a sorvasztó töprengés, — sem az üres gyomor nem alkalmasak a több és jobb termelés fokozására, s nem igen alkalmasok általános értékü művek termelésére:

mégis a fajunkban és hiveinkben, s illetve annak egyedeiben müködő őserő és képesség előtört és érdemes előhaladással minden terén találkozunk. Ha a távolabbiakat és kisebbeket nem is emlitem, s ha csak tisztviselőink körében maradok is, már ezek közül:

Dr. Borbély főtitkárunk Hittantörténelme és több oldalu tudományos és irodalmi munkássága;

Dr. Kiss titkárunk „A Kereszténység helye a világ vallásai között“ c. forditása, s főleg az „Isteni Törvény Utja“ c. tudományos műve;

Vári alelnökünk Egyháztörténelme és a nyomtatás alatt álló Unitárius Imakönyve által,

s mindhárman folyóiratunknak — a Keresztény Magvetőnek — magas szinvonalu szerkesztése útján, oly értékekkel gazdagitották erkölcsi értékeinket, melyeknek fénye bizonyos dícséretet kölcsönöz szerényen müködő Társaságunknak is.

Halljuk, hogy még ma is vannak olyanok, kik az U. I. T.-t nem vélik nélkülözhetetlennek. Ezekkel szemben meg kell állapitanom:

hogy ezek még mindig nem tekintenek elég mélyen helyzetünkbe;

nem méltatják érdeme szerint, s talán nem is ismerik eléggé azt a nagyjelentőségü munkát, melyet a külföldi hason célu irodalmi társaságok kifejtenek,

nem veszik észre, hogy már napjainkban is, — s félek, hova tovább mindinkább — az irodalom lesz az a fellegvár, mely az unitárizmus biztositására, s esetleg előretörésére is lehetőséget nyujt,

s az UIT-ban tömörült erő az, mely képes oly általános jelentőségü értéket termelni, amelyekkel egyedül tehetünk bizonyságot arról, hogy úgy is mint vallás, úgy is mint faj az általános világkultura szempontjából értékesek vagyunk,

s elismerést, életet es támogatást önérzetesen igényelhetünk.

Minden kezdet nehéz. Minden kezdő gyenge. Alig néhány éves Társaságunk is a kezdet és kezdő gyengesége miatt nem fejthette ki azt az eredményes épitő munkát, melyet célja és hivatása megfelelőnek tart.

Nem kell egyébre reámutatnom, mint arra, hogy az oly értékes és épitő vándorgyüléseinket a folyó évben szüneteltetni kényszerültünk. Tennünk kellett részben a hatósági engedélyezések súlyos nehézségei, de nagy részben az anyagiak miatt is. Jóllehet müködő tagjaink minden tiszteletdij nélkül vettek és vesznek részt vándorgyüléseinken, mégis csupán a vasuti utazás maga annyira felemeltetett, hogy tetemesebb ráfizetés nélkül vidéki vándorgyülésekre nem vállalkozhattunk, s igy azok a folyó évben szüneteltek. Ismétlem azonban, csupán szüneteltek, mert azt a célt, hogy tagjainknak minél nagyobb számát hiveinknek minél nagyobb tömegével összehozzuk, s minél több egyházközségünkkel megismertessük s igy az együttérzést és egy célra munkálás erejét fokozzuk, továbbra is ébren, nyilvántartjuk.

Hálásan emlékezünk meg az Unitárius Lelkészkör azon előrelátó határozásáról, mellyel tagjainak hivatásává és feladatává tette, hogy unitárius folyóiratainkat, s igy közvetve azok kiadóit, — tehát Társaságunkat is, — együttesen támogassák egységes előfizetéssel;

s ha sajnálkozom is azon, hogy lelkészeinknek maig is csak mintegy fele része járult önkéntes nyilatkozatával e támogatáshoz,

remélem és hinni szeretek abban, hogy a többinek várakozó álláspontja már nem lesz hosszantartó.

Az elmult évben kiváló súlyt anyagi megerősödésünkre fektettünk, s e téren jelentős lépést is tettünk. Végrehajtottuk mult évi közgyülésünk azon határozatát, hogy igazgatónk teljes szavatossága mellett a valutáris ingadozásnak nagyon is kitett készpénz betét állományunkat a napjainkban leginkább reálisnak látszó ipari részvényekben helyeztük el. Vásároltunk 80 drb. Á. K. R. részvényt összesen 42000 lei elővételes vételáron. Befizettük erre készpénz betét készletünket, az évközi kamat javunkra iratott, a társaság is nyujtott 2000 lei bonificátiót, ugy hogy okt. 31-én csupán 1034 lej 36 b. tartozásunk áll fenn e cimen. Ha most tekintetbe vesszük, hogy részvényeink osztaléka mintegy 8000 leit előreláthatólag reprezentál, s hogy a vett részvények forgalmi értéke ma több mint 60000 lei, örvendetesen állapithatjuk meg, hogy sikerült betéteink értékét szinte megkétszereztetni,

Ha az osztalék bevételét költségvetésünkben állandósithatjuk, vagy különösen, ha ki is bővithetjük, akkor jelentős lépést tettünk abban az irányban, hogy az alapszabályaink 16 és 18 §-aiban szabályozott könyvkiadó és könyvterjesztő aktiónkat élénkebbé tegyük, s illetve utóbbit is bevezessük.

A Keresztény Magvető folyóiratunkat az előirányzatnak megfelelő módon pontosan megjelentettük, s annak magas szinvonala általános elismerést váltott ki. Erre, valamint egyéb részletekre a jelentéseiket többi tisztviselőink fogják előterjeszteni.

Szomoruan emlékezem meg Orbán Lajos kiválóan értékes és buzgó munkás tagtársunk váratlan elhunytáról. Sok reményünk és még több várakozásunk semmisült meg idő előtti elvesztésével. Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Tisztelettel kérem jelentésemnek tudomásul vételét.

Közgyűlés az igazgatói évi jelentést örömmel és éljenzéssel vette tudomásul s azért Dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok igazgatónak köszönetet mondott.

Ezt követőleg Dr. Borbély István főtitkár és a Keresztény Magvető egyik szerkesztője tett jelentést a Társaság lapjának, a Ker. Magvetőnek szellemi és anyagi helyzetéről.

Majd Dr. Kiss Elek titkár mutatta be a Ker. Mágv. előfizetési dijáról, valamint a lelkészek által alapitott Irodalmi Alapról a megvizsgált számadásokat, melyek szerint a folyóirat három első száma ki van fizetve s az utolsó szám árának fedezésére a még nagymennyiségü hátralékban találunk fedezetet; az irodalmi alap eddigi összege, 4328 lej, betéti könyvben van elhelyezve.

Gálffy Zsigmond pénztáros számadása következik,

Választmányi- és közgyülés a jelentéseket és számadásokat örömmel veszi tudomásúl s több hozzászólás után meg-

állapitja, hogy a Keresztény Magvető szerkesztésével megvan elégedve s bár óhajtandó volna, hogy legalább 6 számot lehessen évenként megjelentetni s az előfizetési díjat is felemelni, e tekintetben az elnökséget és szerkesztőket bízza meg, hogy a kérdés legjobb megoldását keressék. A Külfölddel való tudományos összeköttetést szükségesnek tartaná a gyülés.

Ezek után harmadik szerkesztőnek választják Dr. Kiss Eleket s igy a három szerkesztő és igazgató egy szerkesztő bizottságot alkot; munkatársakúl választják Dr. Kauntzné Engel Ella úrnőt, Bencédi Pált, Keresztesi Dénest és Kovács Lajost. A Társaság új választmányi tagja lett Dr. Kauntzné Engel Ella úrnő.

Igazgató jelenti, hogy ez évben a kitüzött pályatételekre pályázat nem érkezett s igy javasolja, hogy 2000 (kettőezer) lei irodalmi jutalom adassék Dr. Kiss Eleknek, ki „Az isteni törvény útja“ címen egy nagyobb ótestamentumi tudományos művet írt és adott ki. Gyűlés éljenzéssel itéli oda a kétezer leit írói tiszteletdíj fejében.

Társaság tiszteletbeli tagjaivá választotta Dr. J. E. Carpenter, Dr. L. P. Jacks, Dr. R. E. Rattray, Dr. Philip Wiksteed, Dr. S. H. Mellone, Dr. H. M. Lachlan, Dr. S. A. Mellor, Rev. W. G. Torrant, Rev. C. Flower, R. N. Cross, Rev. W. L. Schroeder, Rev. A. Hall, Rev. H. Stepherson, Rev. W. Burgess, Rev. I. Redfern és Dr. Hurn urakat Angliából. Ezután Elnökség és a tagok átvonultak 11 órakor a disztérembe, hogy a termet egészen megtöltő közönség előtt a felolvasó közgyülést megtartsák.

Főt. püspök úr a közönséget benső melegséggel üdvözölve s megemlékezve az Unitárius Irodalmi Társaság újabb egy évi működéséről, a gyűlést megnyítja s felkéri Dr. Kauntzné Engel Ella úrnőt: „A nőmozgalom nálunk“ cimű előadásának megtartására.

A felolvasást folyóiratunk jelen számában egész terjedelmében közölve, csak azt jegyezzük meg, hogy a nemes egyszerüséggel és szép hangtartással megtartott szabadelőadás teljes sikert és óriási hatást ért el. A hatás visszhangja csendült ki Dr. Borbély István, Dr. Kiss Elek és Ürmösi József hozzászólásában, valamint Ürmösi Károlyné és Ürmösi Józsefné felszólalásában is. Megható és fölemelő volt főt. Ferencz József püspök úrnak, a Társaság elnökének beszéde, mellyel a választmányitagsági okiratot előadónak ünnepélyesen átadta.

Taar Géza nagyajtai lelkész tartott ezután az „Elsodort falú“ szellemével kapcsolatban egy igen mélyretekintő felolvasást, rámutatva arra, hogy milyen aesthetikai és morális hatású irodalmi formában megjelenő eszményképre van szüksége az erdélyi magyarságnak, szemben a ma divatos értéktelen „eszményekkel“.

Közgyűlés nagy elismeréssel honorálta e felolvasást is s elnök a minden tekintetben sikerült felolvasó közgyűlést azzal a gondolattal zárta be, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság ezuttal is eredményes munkát végezett.

Dr. Kiss Elek.
titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az U. I. T. alapszabályainak jóváhagyása. A kolozsvári törvényszék az alábbi végzést hozta és közölte az E. K. Tanáccsal:

Tribunalul Cluj
Dos. 4093/1924.

Deciziune.

Intru-cât Soc. David Ferenc, Asociaţia Literară Unitară şi Cercul Preoţilor Unitari nu sunt decât Secţiuni ale Bisericei Unitară, Tribunalul respinge de ale însbrie în registrele persoanelor juridice, Biserica Unitară nefiind o persoana juridica de interes privat,

Cluj, la 3 Nov. 1924.

Leonidiu Petrescu
prim presedinte.
Danilescu
jud. ref.

Magyarul :

Végzés. Minthogy a Dávid Ferenc Egylet, Unitárius Irodalmi Társaság és az Unitárius Lelkészkör nem egyebek, mint az Unitárius Egyház tagozatai, a Törvényszék visszautasitja a jogi személyek jegyzékébe való felvételük iránti kérést, mert az Unitárius Egyház nem magánérdekü jogi személy.

Km,. Aláirások.

A fenti végzés azt jelenti, hogy a Dávid Ferenc Egylet, az Unitárius Irodalmi Társaság, és az Unitárius Lelkészkör munkásságát ugyanazok a törvényes intézkedések védik és biztositják, amelyek az egész egyházét is védik és biztositják,

Egyházi főtanácsi gyülés. Az 1924. évi főtanács a megjelentek számára nézve felülmulta az eddigieket. A főtanácsot megelőző belsőemberi-konferencia, lelkészköri-gyülés, Unitáriusi Irod. Társ. és Dávid Ferenc-egyleti gyülések s a Főtanács maga csaknem 5 napig tartottak s az unitárius egyháznak igazán sokat fognak mindig jelenteni 1924. nov. 9—11. napjai,

Maga a főtanács nov. 9—11 napjain volt s 10-én a 18 lelkész felszentelése történt meg a templomban. Ezen az egyházi legfőbb testületi gyülésen nov. 9-én tettek esküt a főtanács új tagjai s ezek között az egyházközségek által közvetett úton választott ötvenöt (55) tag. A rendkivül népes gyülések kezdettől kezdve emelkedett hangulatban és igazi alkotnivágyó unitárius akarattal folytak le. Kiemelkedő pont volt a főt. püspök úr jelentése s ebben az az erős és rendületlen elhatározás, hogy vallásunkért, erkölcsi és kulturális életünkért s mindezeket szolgáló iskolai nevelésünkért mindent meg fogunk tenni minden támadással szemben. Az E. K. Tanács jelentése hű képét tárta fel annak a nagy küzdelemnek, amit egyházunk vezetőségének meg kellett tennie ez évben is az egyház megmentéséért és fenntartásáért, magasabb érdekeinkért. Fájdalmasan láttuk, hogy egyházunkat s egyházközségeinket milyen kiméletlenül fosztották meg egyesek által adott s nevelési célokat szolgáló birtokainktól.

Örömünkre szolgált annak tudata, hogy hittestvéreink a tengeren túlról bizalommal és szeretettel gondolnak ránk s ezért főtanács is háláját és köszönetét fejezte ki.

Egy régi óhajtás került csaknem teljesen tető alá, amikor egy teljes napi tanácskozás után a főtanács az unitárius egyház egyetemes nyugdíjintézetét törvénybe iktatta. E mindenkit érdeklő intézmény élénk figyelem s alapos megfontolások után lett valósággá. Jóleső érzéssel gondolunk arra, hogy főtanács minél nagyobb mértékben kiván gondoskodni az özvegyek és árvákról is s e célra a b. Baldácsi-alapot jelölte meg.

Az is jól esett fülünknek és szivünknek egyaránt, hogy híveink az egész egyház egyetemében 1924-ben igen szép számban s kivánatos mértékben járultak hozzá az egyetemes teherviseléshez. Az Isten csak megvilágosítja a lelkeket !

Főtanácsi bizottság s előadók, valamint az Elnökség derekas munkát végeztek.

Felemlitendőnek tartjuk azt is, hogy a Berde Mózsa emlékkehellyel felköszöntőt Dr. Szent-Iványi József isk. felügyelőgondnok mondott a Berde-ebédnél nagy számmal jelenlevők igazi lelki gyönyörüségére. *s. k.*

Lelkészköri gyülés Kolozsvárt. A főtanácsi gyülések alkalmával november 8-án az unitárius kollégium disztermében az egyetemes unitárius lelkészkörnek közgyülése volt. A gyülé-

sen az elnökségtől visszavonult Vári Albert helyett Dr. Kiss Elek elnökölt s mint ilyen lelkes megnyitóval vezette be a gyülést. Majd meg az apróbb ügyek után Kovács Lajos brassói lelkész tartott felolvasást a lelkészkör feladatairól. Felolvasását összekapcsolta Dr. Kiss Eleknek aznap délelőtt a lelkészi konferencián tartott nagyszabásu felolvasásával. A lelkészkör multjára visszatekintve, úgy találja, hogy lelkes akarások mindig voltak, de az legtöbbször az államot és a főhatóságot zaklatta egyébként komoly kérdések megoldásáért. Ugy a tudományos munka, mint a missziói ügy magára maradott a belső szervezetlenség miatt. A jövő feladatait a szervezettségben lehet csak teljesíteni, a testületi szellem ápolásával és a belmisszió ügyének teljes kiépítésével. A rossz indulatu kritika és alaptalan bizalmatlanság valóságos veszedelmek, melyek kiirtandók. A néppel való szellemi kapcsolat föltétlenül helyreállítandó. Komoly szellemtől áthatott program szerint működve, a lelkészkörnek évente legalább egy tudományos vagy gyakorlati irányu munkát kellene kiadnia.

A tartalmas felolvasást beható eszmecsere követte, melyben az egyházi életnek hol az egyik, hol a másik oldala volt megbeszélés tárgya. Azután több kebli ügy került tárgyalás alá, mint az Unitárius Szószék, pénztár és a vidéki lelkészkörök egy évi munkásságának az ügye. Végül az inditványok és a belmisszió ügyének mélyebb tárgyalására egy bizottság állittatott össze, mely gyülés után behatóan megtárgyalta egyházi életünk fontosabb kérdéseit.

E gyülés a lemondott Vári Albert elnök helyett — kinek egyénisége és munkássága előtt a gyülés a legnagyobb tisztelettel hajlott meg — elnökül nagy szótöbbséggel Kovács Lajos brassói lelkészt választotta meg, kinek egyénisége biztosíték arra, hogy a lelkészkör a jövőben intenzivebb munkásságot fog kifejteni. *i. I.*

Választások. A főtanács a kolozsvári kollégium igazgatásával, az igazgatói állás szabályszerü betöltésének a jövő főtanácsi ülésre való elhalasztása mellett, egy évre folytatólagosan megbízta Dr. Gál Kelement; a székelykeresztúri főgimnázium igazgatójának megválasztotta Gálfalvi Sámuelt; theologia-akadémiai dékánná választotta Dr. Kiss Eleket; kolozsvári kollégiumi könyvtáros újból Dr. Borbély István lett. Két új isk. felügyelőgondnokot is választottak Dr. Ferencz József és Dr. Várady Aurél személyében. Hivatásos munkájukra Isten áldását kérjük.

Tanári beiktató az Unitárius Theologiai Akadémián. Dr. Varga Bélát, kit a tavalyi Egyházi Főtanács a bölcseleti és neveléstudományi tanszékre theol. akad. rendes tanárrá választott meg, 1924. okt. 12-én iktatták be állásába. Az ünnepség a kolozsvári unitárius kollégium dísztermében folyt le szép közönség jelenlétében, melynek soraiban örömmel láttuk a kolozsvári református theol. akadémia tanári testületét is.

Bevezető ének után Csifó Salamon theol. akad. tanár imádkozott, majd Ferencz József püspök mondott ünnepmegnyító beszédet. Ez után dr. Varga Béla olvasta fel *Hit és tudás* című székfoglaló értekezését, mit folyóiratunk mostani számában teljes szövegében közlünk. A felolvasást a jelenvolt közönség nagy éljenzéssel fogadta. Erre az alábbi sorrendben a hivatalos üdvözlések következtek: dr. Kiss Elek dekánhelyettes a Theol. Akadémia, dr. Várady Aurél az E. K. T., dr. Gál Kelemen a kolozsvári kollégium, Lőrinczi Géza a theol. akadémia ifjúsága, Ürmösi Károly a kolozs-dobokai egyházkör, Lőrinczy Dénes a tordaaranyosi egyházkör, Marosi Márton a székelykereszturi egyházkör és főgimnázium, Keresztesi Dénes a marosi egyházkör nevében. Ez után a távirati üdvözlések olvastattak fel.

Beiktatott tanár afiának munkájára mi is Isten áldását kérjük.

Dávid Ferenc-Egylet. A D. F. E. 1924. nov. 8-án ülte meg fennállása 40 éves jubileumát. Szép ünnepség volt, lélekemelő. 40 évi kulturális munka megérdemli a teljes elismerést. Az egylet egyik éltető lelke Dr. Boros György egyh. főjegyző volt kezdettől fogva s ő tudta leginkább megélni ez ünnepség fontosságát, mert ő — amint mondta — egész lelkesedését fektette bele a D. F. E.-be. Szívből kivánunk az egyletnek további hivatásos pályafutást s vezetőinek kitartást és erőt.

Unitárius Közlöny. Az U. K. 1925. januárjától kezdve Dr. Kiss Elek, Pap Domokos, Pálffi Márton, Dr. Varga Béla tanárok szerkesztésébe ment át. Eddigi szerkesztője, dr. Boros György, ezentúl mint főszerkesztő vesz részt a lap életének irányításában.

Elhunytak. *Inczeffy* Tamás kereskedő életének 54-ik évében 1924. dec. 16-án Kolozsvárt. Kénosi *Sándor* Mózes ny. körjegyző, egyházi tanácsos életének 73-ik évében 1924. dec. 13-án Kénosban. Egyike volt a leglelkesebb unitáriusoknak, akit szorgalma és igyekezete minden felsőbb iskolai képzettség nélkül szép hivatalhoz és a társadalomban vezető szerephez

juttatott. Emlékét családja mellett kegyelettel őrzi a kénosi egyházközség is, melynek munkás és áldozatkész tagja volt.

Dr. Odgers Blake nagynevű és nagyszívű angol hitrokonunk, ki 1849-ben született s hosszú, eredményekben gazdag életpályát futott meg, miközben több kiváló munkát is írt bírói szakkérdésekről, 1924. decemberében elhunyt. Annak idején nálunk is járt s főtanácsunknak tiszteletbeli tagja volt, A finchley-i unitárius templomot csaknem egyedül ő tartotta fenn. Halálával egy páratlanul nemes élet zárult le e földön. Pihenése legyen csendes.

Az amerikai és angol unitárius Társaságok 100 éves jubileumára az E. K. T. egyházi képviselőnek Dr. Boros György egyh. főjegyzőt küldte ki, esetleges akadályoztatása esetére pedig Dr. Kiss Elek dékánt.

Hankinson Frigyes lelkész, egy segélyakció vezetője a karácsonyi ünnepek alkalmával itt volt Erdélyben barátainál s több szegény unitárius árvát és özvegyet segített. Kitartó, fáradságos, emberséges munkáját a magyar kormány a vörös kereszt arany érdemkeresztjével tüntette ki.

Egy új alapítvány Theologiai Akadémiánk javára. Legidősebb Tana Sámuel nyugalmazott jegyző afia Bölönben unitárius lelkületének nemes megnyilatkozását adta, amikor dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok utján alábbi alapító levelét jelentette be az E. K. Tanácsnak:

Alapító levél, mely szerint én Tana Sámuel nyug. jegyző, bölöni lakos, szeretett Unitárius egyházamnak egyházi tanácsosa, azon vágytól indittatva, hogy egyházunk papnevelő theologiája minél biztosabb alapon álljon s egyházunknak minél erősebb és értékesebb igehirdetőket neveljen, — továbbá óhajtva, hogy theologiánknak az anyagilag szegényebb szűlők jó igyekezetü tehetséges gyermekei is hallgatói és hitünknek apostolai lehessenek, — elhatároztam, hogy ezen cél megközelítésére alapítványt teszek.

Alapitványom czime: Bölöni Tana Sámuel nyug. jegyző alapitvány.

Alapitványom összege készpénzben befizetett 14000 lei azaz Tizennégyezer lei.

Ezen alapitványom gyümölcsözőleg kezelendő és az évi kamatmennyiség $^{1}/_{4}$-ed része tőkésítendő.

Az évi kamatmennyiség további $^{3}/_{4}$-ed része az Unitárius

Theologiai Akadémiánk egy vagy több hallgatója részére osztassék ki segély cimén, hogy abból ruházat vagy könyvbeszerzési stb. szükségletét fedezze.

E segély kiosztása minden év október 1—15 között történjen. A segélyezésre érdemeseket Theologiai Akadémiánk igazgatósága választja ki. Választásánál az előző évi tanulási eredmény, az unitárius hithűség és anyagi viszonyok mérlegelendők, — s az eredményről E. K. Tanácsunknak jelentés teendő. Alapitványom kezelője a Magyar Unitárius Theologiai Akadémia igazgatósága Kolozsváron.

Óhajtom, hogy ugy a segélyben részesülő papnövendékeink — leendő papjaink — mint egyházamnak nemesen gondolkozó hivei — az én szeretett hitbeli testvéreim, — megértsék, hogy Theologiai Akadémiánk ma vallásunknak legbiztosabb, s talán egyedül biztos alapja, — hogy ennek megerősitése és hiveink legjobb erőivel való benépesitése minden igaz unitáriusnak legnemesebb feladata és hivatása. Ha megértenek, — *bizton hiszem, KÖVETNEK is.*

Célom unitárius hitem és vallásomnak örökéletetét bár egy oszloppal alátámasztani, s ha célomat megközelitem — boldog leszek. Isten segedelme kövesse törekvésemet.

Bölön, 1924. dec. 6.

Tana Sámuel ny. jegyző, egyházi tanácsos.

Előttünk:

Dr. Ferenczy Géza sk. Löfi Ödön sk. tanuk.

Vajha minél többen követnék e nemes példát!

Vallási internacionálizmus. A keresztény vallás nem tesz különbséget ember és ember között. A szeretet nem ismer személyválogatást. Felülemeli az embert a nemzeti elfogultságon s még az ellenségnek is meg tud bocsátani. A hosszu háboru elhomályosította a szeretetnek ezt a fényét s a kereszténység örök céljai ellenére szétszórta a világ különböző népeit. Azonban, mihelyt a háboru gyilkos tüze kialudt, az emberiség azonnal eszmélni kezdett s kereste azokat az útakat, amelyeken harag és gyülölettől széttépett emberek egymást újra megtalálhatják. E célra önként kínálkozott a keresztény vallás útja, mely Isten országát a szeretet által kivánja megvalósitani. Igy indultak meg az egész világon a vallás lobogója alatt azok az egyesületi szervezkedések, amelyek a faji és nemzeti korlátok lerombolásával közös táborba igyekeznek csoportositani a világ

összes keresztényeit. Igy alakult meg 1922-ben Münchenben az *„evangelikus szövetség“*, amely egyelőre csak az európai evangelikusokból állott, azonban most azon fáradozik, hogy Amerika bevonásával világszövetséggé alakuljon s 1925-ik évben ilyen alapon bontson zászlót Stockholmban. Egy másik hasonló jelenség *„Az egyházak baráti munkájának szövetsége“*, melynek 1922-ben Kopenhágában tartott nagygyülésén 25 ország képviselője vett részt. A *„Lutheránus világkonvent“*, mely 1923-ban Eisenachban gyülésezett; a *„Református világszövetségi nagygyülés“*, mely szintén 1923-ban Zürichben tartott gyülést; az *„Unitárius világszövetség“*, mely Anglia, Amerika, Magyarország és Románia unitárusaiból alakult, szintén e célt kivánják szolgálni. Még jobban kidomborodik ez a cél *„A hit és alkotmányért küzdő világszövetség“* munkájában, ahol a felekezeti korlátok is leomolnak. Első gyülését Genfben 1920-ban tartotta.

Ezek a mozgalmak nem engednek arra következtetni, mintha a történelmileg kialakult egyházak és felekezetek megszünnének, sőt az élet időről-időre újabb differenciálódásokat teremt; de azt mutatják, hogy a világháboru után világszövetségre vágyik a lélek, hogy mihelyt az emberekben a jobb természet fölülkerekedik, azonnal egymással valamely szolidáris közösséget keresnek. Ezt pedig megtalálják a kereszténységnek mindnyájunkkal közös eszményeiben. Ez eszmények szolgálata nem kivánja a teljes uniformizálást, nem kivánja a különböző egyházaktól történelmileg kialakult egyéniségük levetkőzését. Sőt az egyes egyházak minél több erővel, minél nagyobb anyagi, szellemi és erkölcsi felkészültséggel munkálkodnak: annál közelebb jutunk a közös célhoz, s annál szebb összhangba olvad össze együttes munkánk. Csak az a fő és szükséges dolog, hogy ne bástyázzuk körül magunkat mesterségesen épített falakkal, amelyek elveszik tiszta látásunkat, hanem tudjunk és akarjunk járni megfelelő magaslatokon, ahol kilátások nyilnak a különböző világtájak felé, ahol ugyanolyan emberek élnek, küzdnek, szenvednek és verejtékeznek s akik, ha más utakon is, de ugyanazon célt keresik s ugyanazon eszményekért lelkesülnek, mint mi. *V. A.*

Pályatétel. Az Egyházi Missziói Bizottság dr. Kaáli Nagy Árpád felügyelő gondnok hozzájárulásával az általa tett kétezer (2000) lei összegű pályázat határidejét 1925. jul. 31-ig

meghosszabbítja. A már hirdetett pályatétel ez: „Az unitárius lelkész hivatásos teendői napjainkban — a szószéki munkán kivül." A szokásos pályázati feltételek megtartandók.

Az isteni törvény útja c. munkám, mely bevezetés az Ószövetség tanulmányozásába. fogytán van s már csak kevés példány áll belőle a venni akaró közönség rendelkezésére. Kérem ezért mindazokat, akik megszerezni óhajtják, hogy a vásárlás iránt minél előbb intézkedjenek, mert még csak rövid ideig árusítom 150 lejes áron. *Dr. Kiss Elek.*

Buddhizmus és kereszténység címen magyar fordításban kiadni szándékozom Dr. Carpenternek 1923-ban Londonban és Torontoban megjelent ilyen című angol nyelvű munkáját. E munka 8^0 alakban kb. 12 ívet (kb. 200 oldal) fog kitenni s bár a nyomdai árakat előre megmondani nem lehet, gondolom, hogy 90—100 leu lesz egy könyvnek az ára. Bolti ára jóval több lesz, mint az előfizetési ár. E könyv az összehasonlító vallástudománynak egyik legújabb s legalaposabb terméke. Nagyon érdekes s úgy van megírva, hogy intelligens nagy közönségünk minden nehézség nélkül olvashatja. Előfizetési bejelentéseket méltóztassanak alábbi címre küldeni:

Dr. Kiss Elek
unitárius theol. akadémiai dékán,
Cluj—Kolozsvár
Unitárius kollégium.

Felhívás a romániai magyar írókhoz. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című 14 kötetes nagyszabásu bio-bibliográfiai lexikonához a M. Tud. Akadémia megbizásából több kötetre tervezett kiegészítő sorozat készül, melynek első füzetei már ez év tavaszán megjelennek. E pótkötetnek feladata egyrészt helyreigazítani a Szinnyei nagy művébe a munka természetéből kifolyóan becsúszott tévedéseket, másrészt kiegészíteni a benne szereplő élő, vagy az életrajz kiadása óta elhalt írók további élete folyását és irodalmi működését, s végűl beledolgozni azon egyéneknek életrajzát és irodalmi működését, akiknek irodalmi működése későbbi időpontban történt, mint amikor Szinnyei lexikonának megfelelő fűzete megjelent, vagy akik bármely más okból a nagy műből kimaradtak.

A szerkesztő megbízásából kérem a romániai magyar írókat, mindenkit kivétel nélkül, aki bármily csekély irodalmi működést is fejtett ki, hogy életrajzukat és műveiknek jegyzé-

két egyrészt e tudományos vállalat teljessége, másrészt a saját munkásságuk hiteles megörökítése érdekében velem *ez év február 1-ig* 2 példányban közölni szíveskedjenek.

Az életrajz főbb kellékei: teljes név, születés helye, éve, hónapja és napja. Hol, mikor s minő tanulmányokat végzett, mikor s hol, mily minőségben működött s pályájára vagy irodalmi működésére fontos egyéb életrajzi adatok. Az irodalmi müködésre vonatkozó résznek a következő adatokra kell kiterjeszkednie: mely hirlapokba és szépirodalmi folyóiratokba dolgozott, az év és annak megjelölésével, hogy mily minőségben (pl. belső munkatárs, színi referens, közgazd. rovatvezető, versek, novellák stb.). A tudományos folyóiratokban megjelent hosszabb tanulmányoknál kivánatos a cikkek címének a felsorolása is. Azután időrendben (1,, 2. stb. jelzéssel) felsorolandók az önállóan megjelent kötetek címei, a megjelenés helye és éve föltüntetésével. Ha a mű év nélkül jelent meg, az évszám ( )-be teendő. Végül felsorolandók a folyóiratokban és könyvekben használt álnevei, betű- és egyéb jelei. Nemcsak a magyarul, hanem bármely nyelven, bárhol megjelent dolgozatok is fölveendők e jegyzékbe.

Ismételten kerem a magyar irodalom itt élő munkásait, hogy e tekintélyes vállalat tudományos érdekeit támogatni sziveskedjenek.

Dr György Lajos,
Cluj—Kolozsvár.
Strada Avram Jancu 22/a
(volt Petőfi-ut).